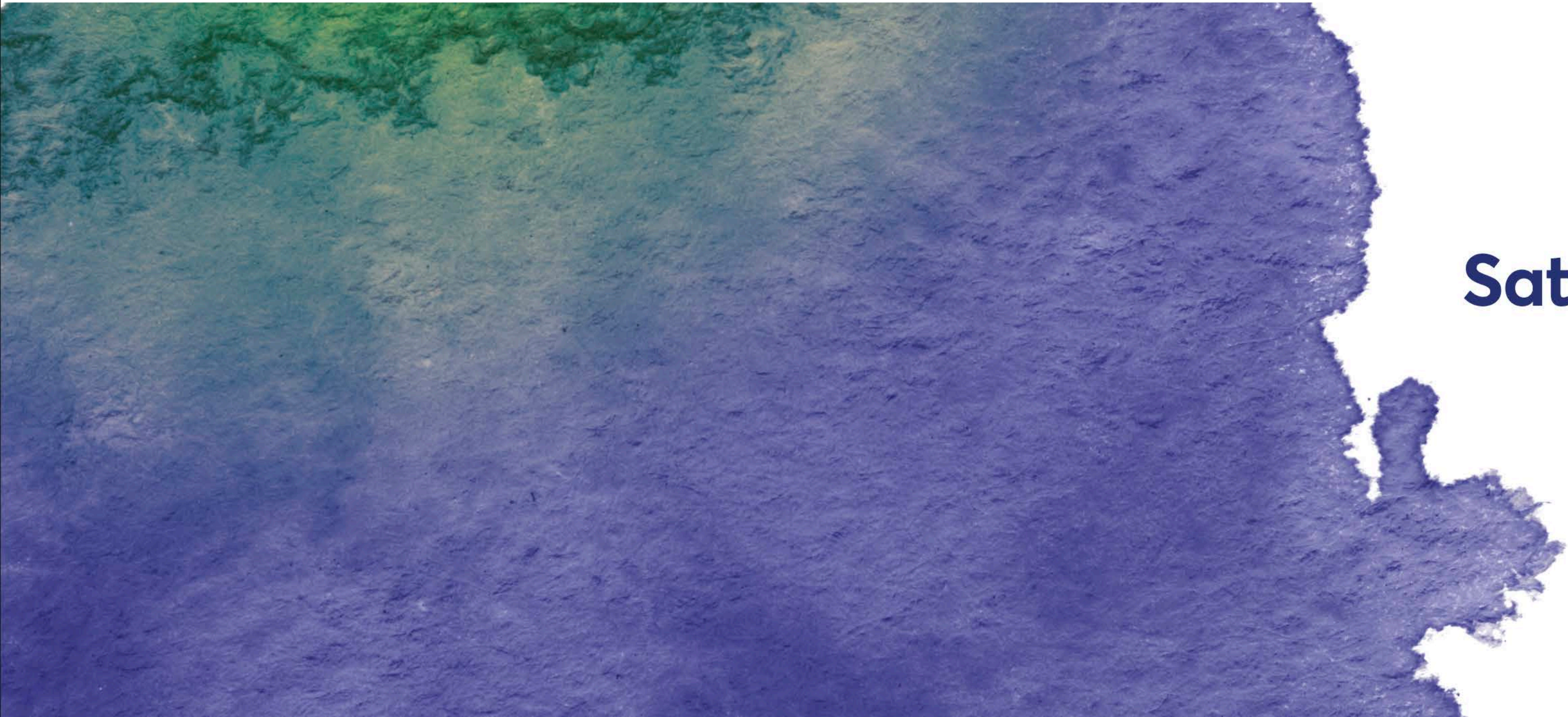
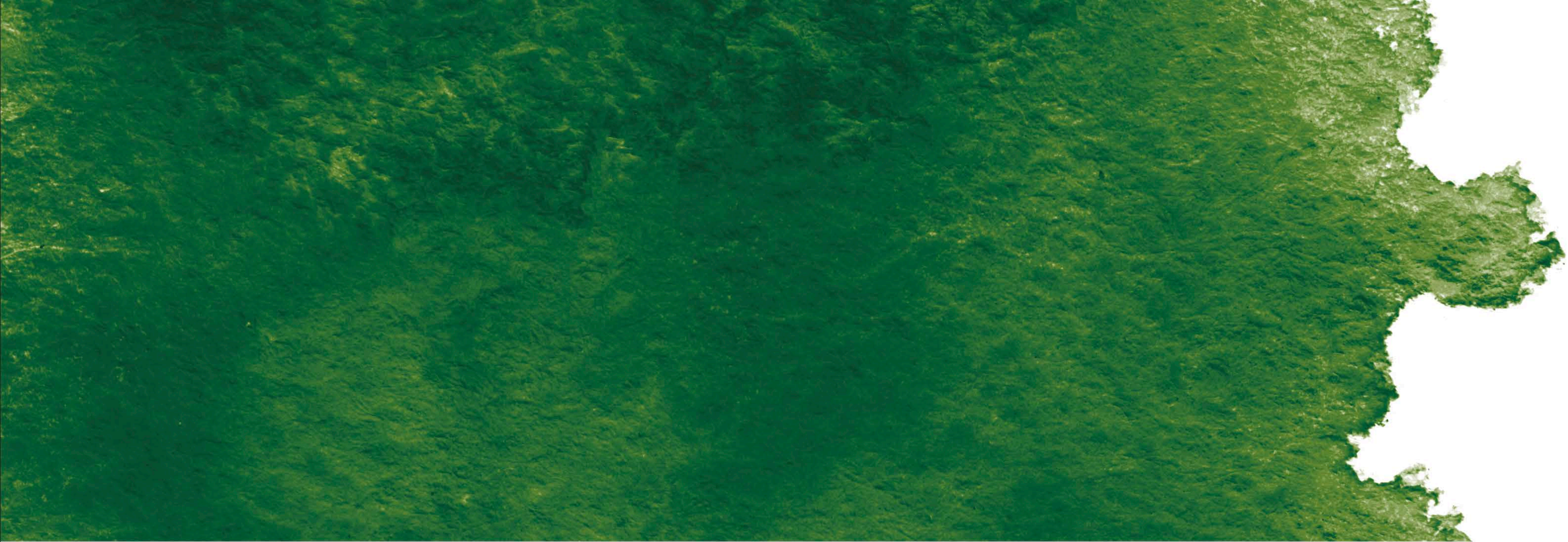

VIDZEMES LĪBIEŠI

Saturu apkopoja Rasma Noriņa un Lolita Ozoliņa

Izdevējs: LU Lībiešu institūta atbalsta biedrība / LI Līvōd institūt tigtimiz seļtš, biedrība
Izdevuma ISBN 978-9934-9211-0-0
Dizains: Sandra Ozoliņa

Sadarbības partneri:

Latvijas Nacionālais
kultūras centrs

LEĻMŌ IĻĻISKŪOL
**LĪVŌD
INSTITŪT**

RE:VOICE
LĪVŌMŌ

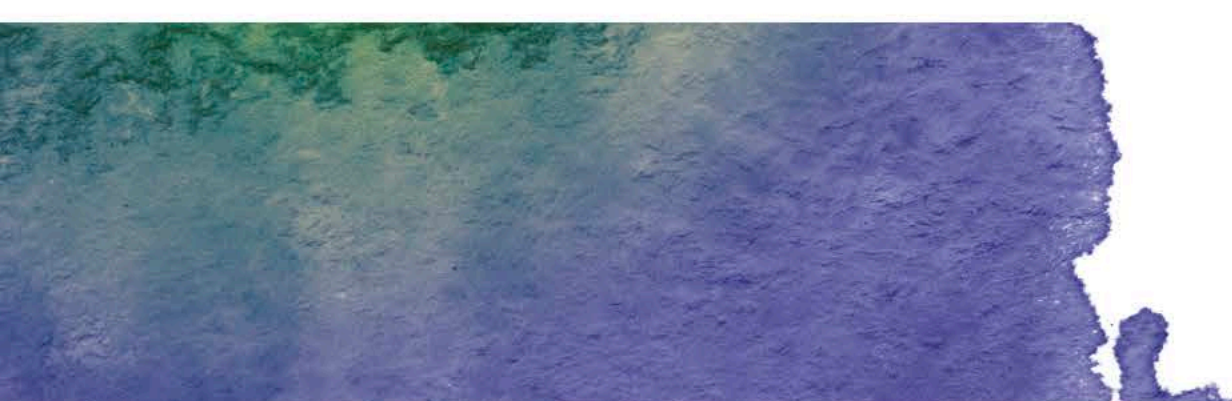
NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020

EIROPAS SAVIENĪBA
Eiropas Reģionālās
attīstības fonds

I E G U L D Ī J U M S T A V Ā N Ā K O T N Ē

Pētniecības projekts "Re-voicing cultural landscapes: narratives, perspectives, and performances of marginalised intangible cultural heritage / Atgriežot balsi kultūrainavām: marginalizēta nemateriālā kultūras mantojuma naratīvi, perspektīvas un prakse".
Projekts īstenots ar Eiropas Savienības Eiropas Reģionālā attīstības fonda atbalstu projekta līguma Nr. 23-11.17e/21/316 ietvaros.

SATURS

Vēstures un arheoloģiskās liecības par Vidzemes lībiešiem / 02

Vidzemes lībiešu vēsturiski apdzīvotā zeme – Metsepole / 08

Liecības par Vidzemes lībiešu sabiedrību, saimniekošanu un sadzīvi / 09

Reliģija / 12

Vidzemes lībiešu antropoloģiskie pētījumi / 16

Rakstītās liecības par Vidzemes lībiešiem / 17

Salacas lībiešu valoda / 24

Vidzemes lībiešu dzimtu pēcteču pētījumi / 30

Ievērojami Vidzemes lībiešu dzimtu pēcteči Latvijā / 32

Vietvārdi un apvidvārdi / 36

Vidzemes lībiskā kultūrtelpa / 38

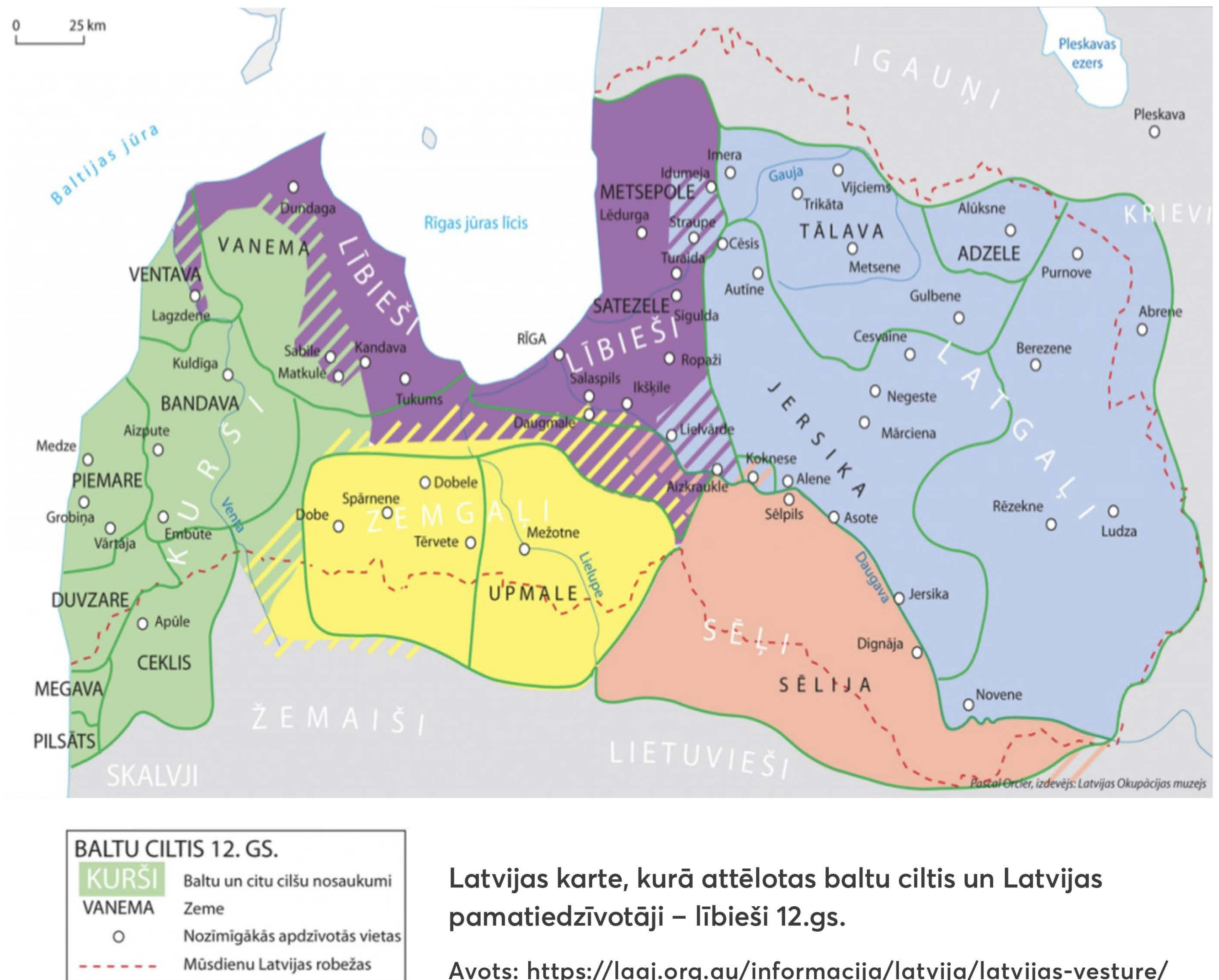

Plašākas ziņas par Vidzemē dzīvojošajiem lībiešiem 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā sniedz Indriķa Livonijas hronika. Indriķa hronikā, kas sarakstīta latīņu valodā, lībieši un viņu apdzīvotās teritorijas minētas kopš 1180. gadiem. 13. gs. beigu notikumi atspoguļoti Atskaņu hronikā, un tās autors par lībiešiem saka:

“Turp pie upes Daugavas (*Dune*), kas šurpu tek no Krievijas (*Ruzen*), mita ļaudis bezdievīgi, kaujā varen drošsirdīgi: – līvi (*Liwen*) tie – tā sauca tos.”

Kopš 13. gs. par lībiešiem stāsta arī citi vēstures avoti – līgumi, dokumenti, fiksētas arī vairākas viņu paražu tiesību normas.

Laikā, kad lībieši tiek minēti rakstītos avotos, par viņiem var runāt kā etnosu ar noteiktu etniskās kopības apziņu. 11.–12. gs. uzskatāms par lībiešu kultūras uzplaukuma laiku.

Mūsdienās vairs nav iespējams nepārprotami pateikt, no kurienes cēlies lībiešu tautas nosaukums un kāda bijusi tā sākotnējā forma lībiešu valodā. Indriķa hronikā lietotais latīniskais lībiešu nosaukums **livones** un vāciskais **Liven**, visticamāk, pārņemts no Skandināvijā jau senāk pazīstamā lībiešu nosaukuma un vēlāk no vācu valodas aizgūts citās valodās, tostarp igauņu un mūsdienu krievu valodā. Savukārt senajos Krievzemes avotos lībiešu nosaukums atrodams jau 11. gs. (**либъ ~ любъ**) un saskan ar lībiešu tuvāko kaimiņu latviešu lietoto apzīmējumu lībieši, uz kuru norāda 14. gs. avoti. Laikā, kad somu valodnieks **Anderss Jūhans Šēgrēns** (*Anders Johan Sjögren*, 1794–1855) uzturējās Svētciema muižā, viņš savāca plašāko un

nozīmīgāko šobrīd zināmo Salacas jeb Vidzemes lībiešu valodas kolekciju: vārdus, izteicienus un nelielus teksta paraugus, mīklas. Svētciemā viņš pierakstīja pirmās ziņas par to, kā senā tauta pati sevi saukusi:
'līb, lībe, līb raust' – 'lībiešu tauta';
'līb mies' – 'lībietis';
'lībi kēl' – 'lībiešu valoda';
'Lībmā' – 'lībiešu zeme'.

A. J. Sjögren

Somu valodnieks Anderss Jūhans Šēgrēns
(*Anders Johan Sjögren*, 1794–1855)

VĒSTURES UN ARHEOLOGISKĀS LIECĪBAS PAR VIDZEMES LĪBIEŠIEM

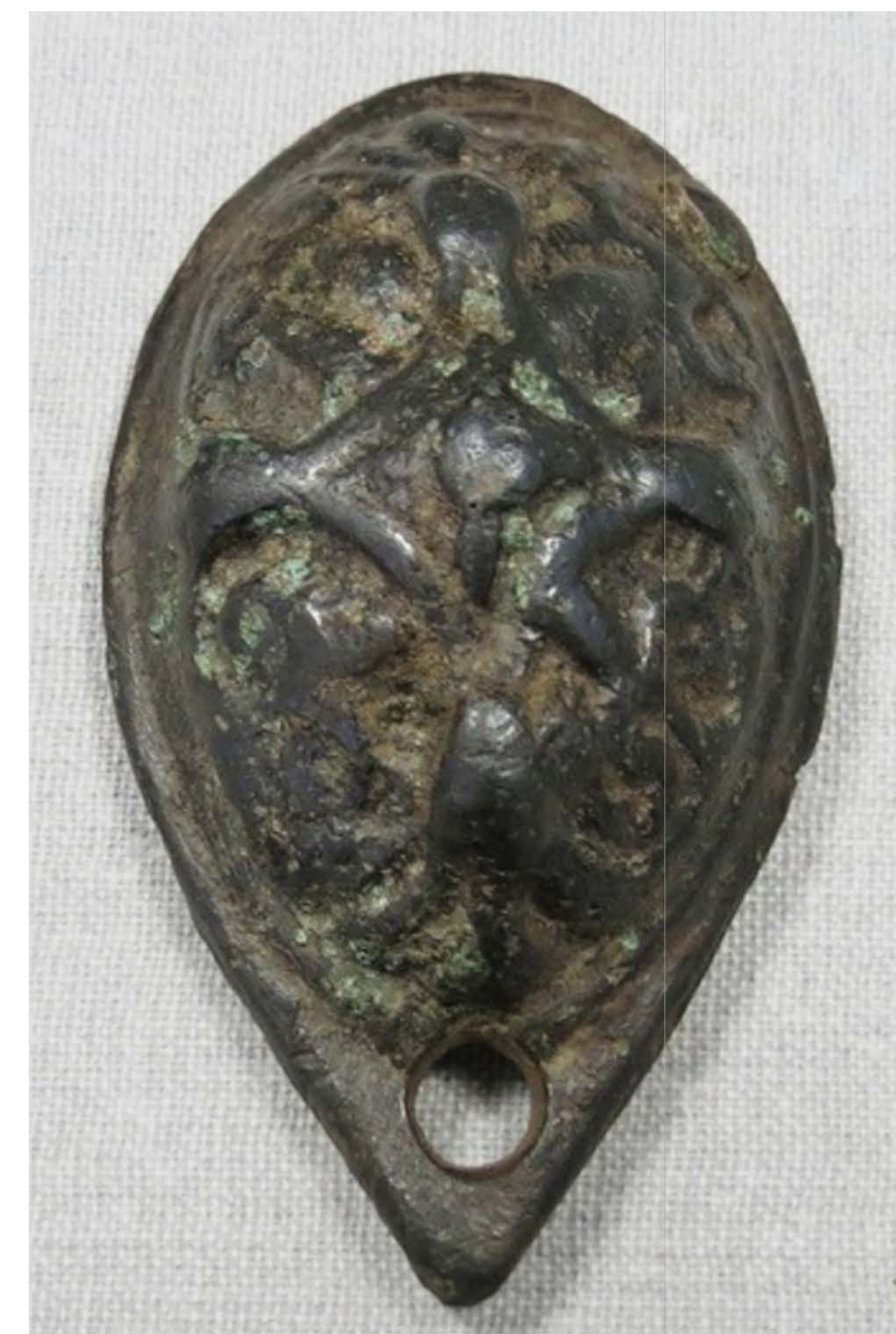
Vēstures avotu un materiālu klāsts par Latvijas pamatiedzīvotājiem – lībiešiem – Vidzemē nav liels, atsevišķi arheologu un vēsturnieku raksti, baltvācu novadpētnieku vākuma fragmenti, etnogrāfa un kultūrvēsturnieka **Saulveža Cimermaņa** (1929–2022) devums.

Jau lībiešu vēstures un senkultūras pētnieks, igauņu arheologs **Ēvalds Tenisons** (*Evald Tõnisson*, 1928–2001), savā rakstā pirmajam apkopojošajam atjaunotās Latvijas laika rakstu krājumam „Lībieši” atzina, ka „Metsepolei kā lībiešu un viņu kultūras pamatteritorijai ir pievērsts maz uzmanības”¹.

¹ Tenisons, Ē. (1994) *Arheologu domas par lībiešu izcelsmi*. Lībieši. Rīga: Zinātne, 16.–32. lpp.

[FAKTS]

2011. gada nogalē Salacgrīvas muzeja krājumu papildināja augu ornamenta elementiem rotāta lībiešu bruņurupuču sakta, atrasta Salacgrīvas novada lauku teritorijā netālu no Svētupes. Sakta ir vienīgais zināmais šāda veida arheoloģiskais atradums Ziemeļlatvijā, vēsturiskajā lībiešu zemē – Metsepolē. Sakta datējama ar 13. gs. un bijusi daļa no lībiešu sieviešu raksturīgā rotu komplekta.

Lībiešu bruņurupuču sakta, atrasta Salacgrīvas novada lauku teritorijā netālu no Svētupes

VĒSTURES UN ARHEOLOGISKĀS LIECĪBAS PAR VIDZEMES LĪBIEŠIEM

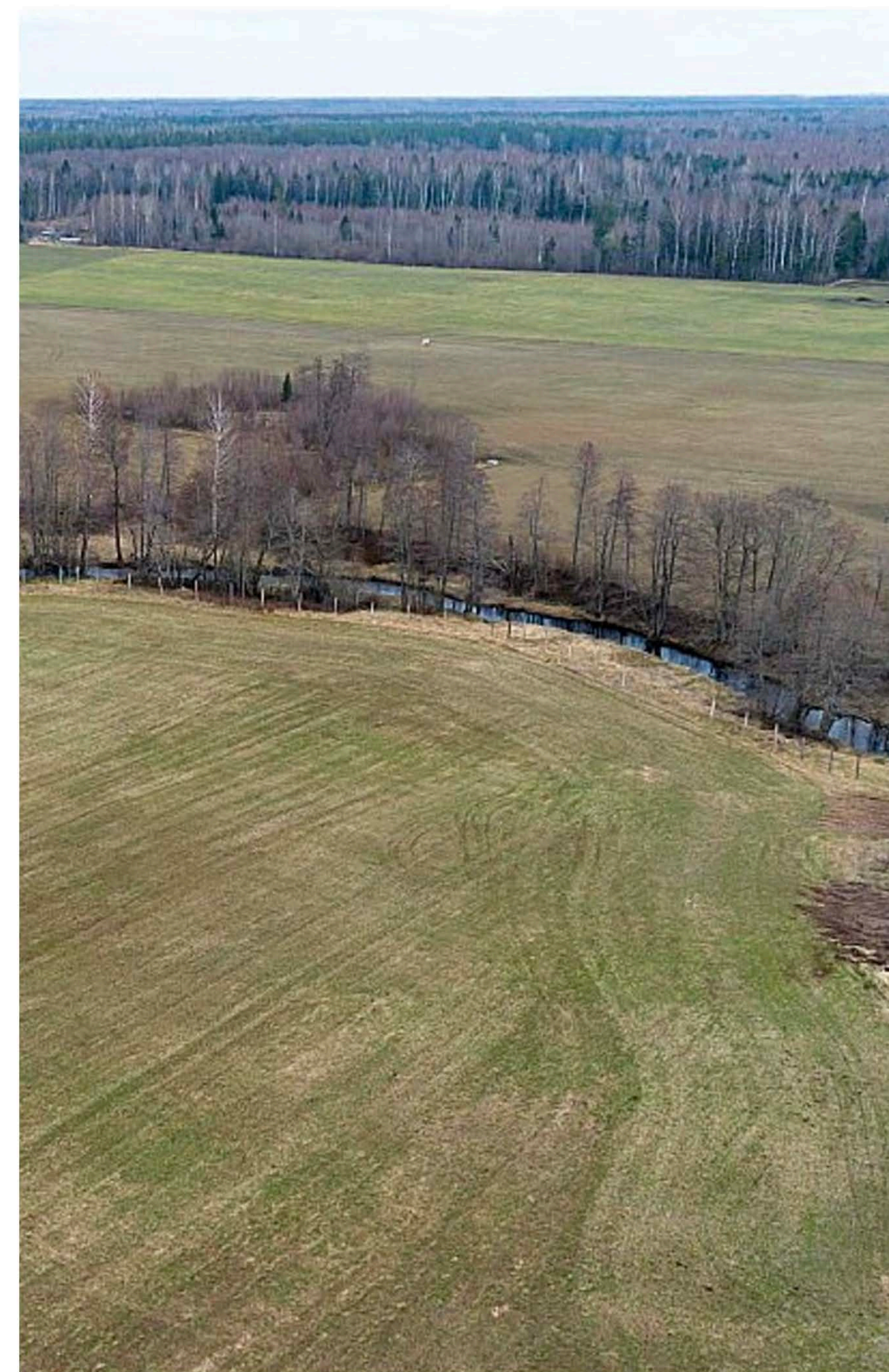
No arheoloģiskajos izrakumos atrastajām senlietām, hroniku un dokumentu liecībām ir secināts, ka Vidzemes lībieši 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā apdzīvojuši Rīgas jūras līča austrumkrastu un Daugavas labo krastu līdz Aizkrauklei.

Pēc apdzīvotās teritorijas Vidzemē vēsturiski izveidojies dalījums četrās grupās – Daugavas, Gaujas, Idumejas un Metsepoles lībiešos.

Idumejas lībieši jau tolaik dzīvoja jaukti ar latgaļiem, kuri piederēja baltu ciltīm, atsevišķos Daugavas lībiešu novados lībieši dzīvoja jaukti ar latgaļiem un zemgaļiem, savukārt Kurzemes lībieši dzīvoja jaukti ar kuršiem.

[FAKTS]

2023. gadā arheoloģiskās ekspedīcijas gaitā Salacgrīvas novadā pie Svētupes uzietā iepriekš vēsturniekiem nezināma apmetne. «Izskatās, ka intensīvi apdzīvota šī vieta bijusi no 12.–13. gadsimta līdz 17. gadsimtam. Varbūt pat vēl senāk. Tas nav bijis liels ciems. Drīzāk māju puduris. Mājas tur apkārt iezīmētas senās kartēs. Stratēģiski tā ir ļoti ērta un laba vietīņa. Upe kā ūdensceļš līdzās. Jūra nav tālu. Zeme auglīga. Apdzīvotība tajā vietā ir loģiska. Ir taču arī nostāsti par Svētupes ostu un šo upi kā Hanzas tirgotāju ceļu. Droši vien kāda Vidzemes lībiešu vieta,» stāsta Rūta Vecmuktāne, Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM) Arheoloģijas nodaļas krājuma glabātāja.

Lībiešu apdzīvotās senvieta Svētupes ielokā
2023. gadā. Foto: Mārcis Kalniņš

VĒSTURES UN ARHEOLOGISKĀS LIECĪBAS PAR VIDZEMES LĪBIEŠIEM

Vācieši pakļāva savām interesēm lībiešu saimniecisko darbību, iesaistīja viņus savos karagājienos pret igauņiem un latgaļiem. Cīņās un pretošanās mēģinājumos lībieši cieta lielus zaudējumus, un viņu skaits saruka.

Par 1211. gadu Indriķis savā hronikā rakstīja: "Un visā Līvzemē izcēlās liela sērga; cilvēki sāka slimot un mirt, un apmira tautas lielākā daļa, sākot ar Turaidu, kur pagānu līķi gulēja neapbedīti, līdz Metsepolei un tālāk uz Idumeju līdz letiem un Cēsīm, un nomira vecākie, vārdā Dabrelis un Ninnus, un daudzi citi. Arī Sakalā un Igaunijā un pārējos Igaunijas apgabalos uzkrīta lielās miršanas posts"².

Turpmākajos gadsimtos lībiešu apdzīvotajos apvidos ienāca arvien vairāk citu iedzīvotāju,

samazinājās lībiešu skaits un pastiprinājās pakāpeniska to saplūšana ar latviešiem.

13.–16. gs. dokumentos minētajos aprēķinos, vietvārdu un personvārdu izvērtējumā – Salacas novada iedzīvotājos lībiešu īpatsvars 16. gs. vidū bija apmēram 40%, Vainižu novadā – 30%, Limbažu novadā – 25%, Turaídas novadā – 15%³.

Liels Ziemeļu karš (1700–1721), kas galvenokārt skāra Vidzemes lībiskos apvidus, un tam sekojusī mēra epidēmija bija vieni no vistragiskākajiem apstākļiem, kas veicināja lībiešu skaita krasu samazināšanos.

Pēc doc. J. Bērziņa pētījumiem Salacas draudzē izmira 79,8 %, Limbažu draudzē – 77,5 %, Liepupes draudzē – 80%, Umurgas

draudzē – 84,18 % iedzīvotāju. Latviešu vēsturnieks, profesors **Edgars Dunsdorfs** (1904–2002) uzskatīja, ka šī mēra epidēmija ievadīja lībiešu galīgu likvidāciju Vidzemē. Lībiešu palieku apdzīvotajos apvidos no jauna ieplūda cilvēki no slimības mazāk skartajiem novadiem, turpinājās Vidzemes lībiešu saplūšanas process ar latviešiem, zināmā vērā tiem saglabājoties tikai Limbažu un Salacas draudzēs. Tur šis process noslēdzās 19. gs. 2. pusē, kad izzuda lībiešu valodu ikdienā runājošie ļaudis.

² Indriķa hronika. (1993) Rīga: Zinātne, 161.–163. lpp.

³ Travel, E. (1995) Über die Notwendigkeit, die livische Siedlungsgeschichte zu erforschen. Latvijas Zinātņu Akadēmija Vēstis. Nr. 9/10. 59. lpp.

VĒSTURES UN ARHEOLOGISKĀS LIECĪBAS PAR VIDZEMES LĪBIEŠIEM

[FAKTS]

Turaidas pils ekspozīcijās var iepazīt notikumus, kas skāra Vidzemi jauno laiku sākumā. 17. un 18. gs. mijā mainoties Ziemeļeiropas reģionu spēku interesēm, izcēlās Lielais Ziemeļu karš (1700–1721). Karā vairāku valstu koalīcija centās samazināt Zviedrijas ietekmi Baltijas jūras reģionā. Kara sākumā Vidzeme bija Zviedrijai piederoša province, un arī tās iedzīvotājus skāra kara posts.

<https://www.turaida-muzejs.lv/>

17. gs. viens no Baltijas pazīstamākajiem vēsturniekiem **Tomass Jērns** (*Tomas Hiärne*, 1638–1678) piemin **četrus Rietumvidzemes pagastus, kur, pēc viņa datiem, dzīvoja lībieši: Liepupe** (vācu val. *Pernigel*), **Limbaži** (*Lemsal*), **Nabe** (*Nabben*) un **Vainiži** (*Winsel*). Lībiešu kopējam skaitam ar visai lielu ticamības pakāpi vajadzēja būt zem pieciem tūkstošiem. Saskaņā ar T. Jērna datiem 17. gs. pirmajā pusē lībieši vēl dzīvoja senajā Metsepoles novadā, taču ar latviešu kaimiņiem jau runāja latviešu valodā. Vēsturiskas uzmanības vērts ir T. Jērna dotais lībiešu valodas socioloģiskais raksturojums:

“Lībiešu pašlaik ir tik maz, to, kas dzīvo Salacas krastā šaurā joslā Limbažu, Liepupes, Nabes un Vainižu virzienā, kā agrāk teikts. Viņi gandrīz katru dienu lieto latviešu valodu, jo dzīvo kopā [ar latviešiem] un dieukalpojums jāiztiek ar latviešu valodu.”⁴

⁴ Grīntāls, R. (2013) Lībiešu valoda jauno laiku pirmajos gadsimtos. Red. R. Blumberga, T. Mekeleins, K. Pajusalu. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 257.–258. lpp.

METSEPOLE – VIDZEMES LĪBIEŠU VĒSTURISKĀ ZEME

Lībiešu senais novads Metsepole (no lībiešu val. *mytsa puol* – meža puse) rietumos robežojās ar Rīgas jūras līci, austrumos – ar latgaļu zemi Tālavu, dienvidaustrumos – ar lībiešu zemi Idumeju, bet dienvidos – ar Gaujas lībiešu zemi Turaidu. Savukārt Metsepoles lībiešu ziemeļu un ziemeļaustrumu kaimiņi bija igauņi. Tomēr nav īstas skaidrības, cik tālu sniedzās lībiešu apdzīvotās teritorijas. Tartu universitātes profesors, valodnieks un antropologs **Urmas Sutrops** (*Urmas Sutrop*, 1956), analizējot pieejamos avotus par Metsepoles un igauņu seno novadu Sakalas un Sontaganas robežām, secinājis: „Historiogrāfiskā tradīcija, kas balstās uz rūpīgu Indriķa hronikas lasīšanu, atzīst, ka piejūras teritorijas uz dienvidiem no Pērnavas piederēja lībiešiem. Tās secinājums, ka piejūras teritorijas uz dienvidiem no Pērnavas ir Salacas lībiešu senā Metsepoles novada ziemeļu daļa.”⁵

⁵ Sutrops, U. (2013) Par lībiešu Metsepoles novada ziemeļu robežu senās neatkarības laikā. Red. R. Blumberga, T. Mekeleins, K. Pajusalu. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 2013. 133.–147. lpp.

SABIEDRĪBA

Kopumā ir maz ziņu par lībiešu apdzīvoto zemju politisko iekārtu. Nozīmīgākais centrs Piedaugavas novados, spriežot pēc arheoloģiskā materiāla, bija **Doles sala**.

Kā centri pieminama arī **Aizkraukle**. Gaujas baseinā centrālo vietu ieņēma **Turaida** un **Satezele**. **Metsepole**, **Lēdurga** un **Idumeja** veidoja atsevišķus novadus.

Metsepoles teritorija bijusi mežaina, mazapdzīvota teritorija gar Vidzemes jūrmalu. Tās nozīmīgākie centri, kur bija pilskalns, atradušies tagadējo **Skultes**, **Liepupes** un **Limbažu** teritorijās, taču avotos minētā Metsepoles pils, kas minēta 1226. gadā, pagaidām nav lokalizēta. Katrs novads, šķiet, bija patstāvīgs, ar vairāk vai mazāk izteiktu novada kunga varu līdzās zināmai novada vecāko sapulces ietekmei.

Liepupes pilskalns pēc sava ierīkojuma ir vienīgais šāda veida pilskalns, atrodas līdzenā laukā tikai 3 km no jūras 2022. gads. Foto: Lolita Ozoliņa

SAIMNIEKOŠANA UN SADZĪVE

Ražošanas un kultūras līmeņa ziņā lībieši neatpalika no apkārtējiem baltu etnosiem – kuršiem, latgaļiem, sēļiem, zemgaļiem – un arī no ziemeļu kaimiņiem igauņiem. Viņi uzturēja saimnieciskus sakarus ar apkārtējiem baltiem un igauņiem, tāpat arī ar slāvu cilšu apvienībām un skandināviem, apmainījās ar tālaika precēm un kultūras vērtībām. Indriķa hronika stāsta, ka lībieši dzīvojuši ciemos.

Dokumentos atrodami seno ciemu nosaukumi, kuri darināti no vārda *ķula* ‘ciems’ (*Sepkül, Erkül, Pitkakül*), daži no tiem – Puikule, Kuiķule – saglabājušies līdz mūsdienām.

Seno lībiešu nodarbošanās, domājams, bija zvejniecība, jo dzīves vietas atradās tieši upju un jūras krastā. Kā pamatnodarbošanās tā saglabājās tikai jūrmalas iedzīvotājiem. Pārējie par galveno iztikas iegūšanas veidu izvēlējās zemkopību un lopkopību. Par lībiešu lielajiem ganāmpulkiem vairākkārt vēsta Indriķa hronika. Ievērojama vieta bijusi arī medībām un dravniecībai. No medus gatavoja īpašu dzērienu – medalu. Lībiešu vidū kopš senatnes bijuši arī prasmīgi amatnieki, par ko liecina arheoloģiskajos izrakumos atrastās rotas.

Par 19. gs. amatniekiem stāsta dokumenti, arī vietvārdi un personu uzvārdi. 19. un 20. gs. mijā vairākas mājas Salacas, Svētciena un Pāles pagastos sauca par **Seppēm** (**no lībiešu sepp – kalējs**), Svētciena pagastā bija māja Dišleri. Raksturīgi uzvārdi šajos apvidos bija un ir Seppe, Kalējs, Šmits, Dišlers, Ģermanis, Jēgers u. c.

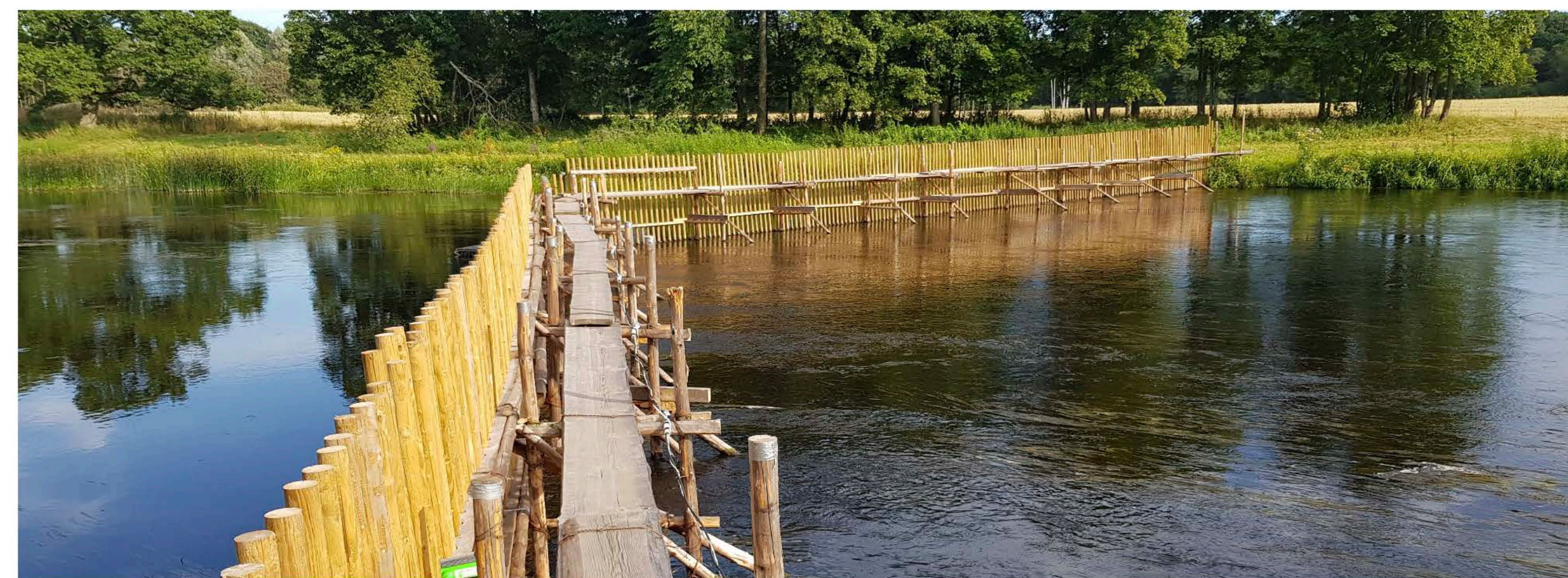
Jau 18. gs. 2. pusē vācu vēsturnieks un folklorists **Augusts Vilhelms Hupels** (*August Wilhelm Hupel, 1737–1819*) atzīmēja, ka lībieši ir teicami vislabākie un visturīgākie zemnieki, un viņa vērtējums bija pamatots, jo lībiešiem bija daudznozaru saimniecība: zemkopība, lopkopība, zveja, meža darbi, mežmateriālu izvešana, pludināšana, ielādēšana malkas laivās un buriniekos, transporta darbi jūras liellaivās u.c. Lībiešu sētās preču naudas saimniecība iesakņojās ātrāk nekā iekšzemes latviešu zemkopju mājās.

SAIMNIEKOŠANA UN SADZĪVE

15. un 16. gadsimta gaitā lībieši, tāpat kā latvieši, nonāca dzimtbūšanas jūgā. Tas nozīmēja, ka tie kļuva par vienīgo viņiem pieļauto sociālo slāni – zemniekiem, kuri bija pilnībā atkarīgi no vācu muižniekiem, resp., mantojams īpašums, kas nedrīkstēja brīvi izvēlēties nodarbošanos, mainīt dzīves un darba vietu. Muižnieki drīkstēja pārvietot zemniekus no vienas vietas uz citu, pārdot, mainīt, spriest pār viņiem tiesu, sodīt un citādi izrīkoties.

Lībiešu pamatmasa skaitījās klaušu zemnieki, kuriem bez ierunām vajadzēja izpildīt muižas uzliktos pienākumus un no tiem brīvajā laikā apsaimniekot savas sētas.

Nēgu ķeršanas tači
Vecsalacā 2022. gadā.
Foto: Lolita Ozoliņa

RELIĢIJA

Pirms vācu iebrukuma Latvijā vismaz daļa Vidzemes lībiešu jau kopš 11. un 12. gs. dzīvoja meslu atkarībā no krievu Polockas kņazistes, un kaut kādā līmenī bija iepazinuši pareizticību.

Daugavas un Gaujas lībieši bija pirmie, kas saņēma Latvijā iebrukušo vācu krustnešu triecienu un, neskatoties uz pretošanos, tika pievērsti kristietībai. **1206. gads iezīmēja lībiešu zemju vispārēju pakļaušanu vācu krustnešiem un katoļu baznīcai.**

Uz **Turaidu, Kubeseli** (Krimuldu), Lēdurgu, **Lielvārdi, Aizkraukli, Metsepoli** un citām vietām nosūtīja sludinātājus, tur cēla baznīcas.

Nākamajos gados pakļautos novadus savā starpā sadalīja bīskaps un Zobenbrāļu ordenis: ordenim tika Dabreļa Satezeles novads Gaujas kreisajā krastā, bet bīskapam Turaida un Metsepole.

Bīskaps Alberts Valjalā kristī Sāmsalas iedzīvotājus 1225. gadā.

Autors: Friedrich Ludwig von Maydell (1842. gads)

Igaunijas Vēstures muzeja kolekcija (Eesti Ajaloomuuseum SA)

RELIGIJA / LĪBIEŠU UPURALAS PIE SVĒTUPES

Senajai tautai bija raksturīga sīksta turēšanās pie savu tēvutēvu ticības.

Pēc profesora, teologa **Ludviga Adamoviča** (1884–1942) publicētajiem baznīcu vizitācijas protokolu datiem, Kuiķules Lībiešu upurala minēta 1641., 1647. un 1739. gadā. Pie Kuiķulēm Svētupes krastā atsedzas līdz 10 m augsta smilšakmens klints. Lībiešu upurala atrodas atseguma augšdaļā, kas nedaudz atvirzīta no upes krasta.

Bērtuļdienā (24. augustā) ļaudis tajā ziedojuši gaļu, kāpostus, karašas, lentes (prievītes un jostas), naudu un vilnu.

Kā pierādījums alas nozīmīgumam ir arī 1839. gada Vidzemes guberņas karte, kurā iezīmēta tās atrašanās vieta ar anotāciju „Opferhöhle der alten Liwen” (vecā lībiešu upurala).

Lībiešu upuralas pie Svētupes 2002. gadā. Foto: Saulvedis Cimermanis

RELIGIJA / LĪBIEŠU UPURALAS PIE SVĒTUPES

Anderss Jūhans Šēgrēns alu apmeklēja 1846. gada 20. jūnijā un savā dienasgrāmatā veica šādu ierakstu:

„... pēcpusdienā mums bija norunāta ekskursija, kurā devāmies saimnieka [Suētciena muižas īpašnieka Karla fon Fēgezaka] vadībā. Iekšzemē, mazas upītes krastā, Ikskul ciemā atradās vieta, kas jau sen bijusi pazīstama kā sena lībiešu upurvieta, tādēļ visiem viesiem bija paradums to apmeklēt. Proti, tur bija ala stāvē smilšakmens sienā tās pašas upītes augstajā krastā, kas šeit garām plūst uz jūru, vārdā Suietup jeb, citiem vārdiem, svētā upe. (..) Alas augšpusē, mazu gabalu nostāk, ir sēta, kuras vārds ir Kujkul. Šeit vecais saimnieks prot arī lībiešu valodu.”⁶

⁶ Blumberga, R. (2006) Lībieši dokumentos un vēstulēs. Rīga: LVI apgāds, 15.–27. lpp.

Lībiešu upuralas ieeja 1839. gada 15. augustā. Pēc: Kruse 1842, 7, Tab. 67: 3

RELIGIJA / LĪBIEŠU UPURALAS PIE SVĒTUPES

Dokumentu liecības apstiprināja 1973. g. arheologa **Jura Urtāna** vadītajos izrakumos alās atrastās senlietas: 628 monētas, kas kaltas laikā no 14. līdz 19. gadsimtam dažādās Baltijas, Krievijas un Vācijas pilsētās; bronzas gredzeni, saktas, sīki apkalumi, olu čaumalas, putnu kauli, vaska gabali, zivju asakas un zvīņas, pat holandiešu 17. gs. māla pīpes fragmenti. Tur piekopti ugunsriti, par ko liecināja daudzas sīkas ogļītes. Alas sienās vēl joprojām saglabājušās dažādas ieskrāpētas simboliskas zīmes. Arheologs un vēsturnieks Juris Urtāns pēc atradumiem secināja, ka ala izmantota dabas dievību pielūgšanai un godināšanai laikā no 14. līdz 19. gs. sākumam. Blakus alām atradusies arī svētozolu birzs (tagad vairs tikai vieta).

Alu sienās ieskrāpēts ne tikai vecākais šobrīd zināmais uzraksts uz Latvijas smilšakmeņiem,

bet arī daudz senu zīmju, kas, iespējams, ir tikpat vecas vai vēl vecākas par 17. gs. gadskaitļiem, turklāt tieši Lībiešu upuralās senajām zīmēm pirmo reizi tika pievērsta zinātniska interese, tādējādi atklājot **ne tikai Latvijā, bet visā Baltijas reģionā pilnīgi jaunu kultūrvēstures pieminekļu grupu – zīmju klintis.**

[FAKTS]

Latvijas Arheologu biedrība par 2023. gada arheoloģisko pieminekli izraudzījās valsts nozīmes kultūras pieminekli "Svētupes lībiešu upurala – kulta vieta" (Nr. 1476), kas 2001. gadā iekļauta aizsargājamo ģeoloģisko un ģeomorfoloģisko dabas pieminekļu sarakstā.⁷

⁷ Latvijas Arheologu biedrība. Pieejams: <https://www.arheologubiedriba.lv/blog/2023/1/9/latvijas-arheoloiskais-piemineklis-2023-gad-svtupes-lbieu-upuralas>

Zīmējumi uz lībiešu upuralas sienām 2023. gada 19. jūlijā. Foto: Mārtiņš Āboliņš

Lībiešu upuralas pie Svētupes 2023. gada 19. jūlijā. Foto: Lolita Ozoliņa

VIDZEMES LĪBIEŠU ANTROPOLOĢISKIE PĒTĪJUMI

1928. gadā **Jēkabs Prīmanis** (1892–1971), kļūdams par Latvijas Universitātes Anatomijas institūta direktoru, sekojot sava priekšteča un skolotāja **Gastona Viktora Bakmaņa** (1883–1964) iedibinātajai tradīcijai, plānoja un vēlāk arī īstenoja vairākus antropoloģiskus pētījumus arī Vidzemes jūrmalā 1932. un 1938. gadā, ar nodomu *papētīt, cik lielā mērā lībiešu tips tur ir saglabājies*. 1937. g. pārskatā par darbu viņš atzina, ka *Vidzemes jūrmalas latviešiem lielā mērā piemīt lībiešiem raksturīgās antropoloģiskās pazīmes*.

Antropologs **Jānis Vilde** (1900–1971) raksturojis lībiešus:

“Liels, slaiks, stiprs augums (176–177 cm), plati pleci (apm. 40 cm), garas rokas (78–79 cm), labi attīstīta muskulatūra. Matu krāsa – gaiši bruneta, acu – pelēka. Acis vidēji lielas, acu spraudziņa horizontāla. Deguns taisns, diezgan masīvs, ar drusku uz augšu paceltu galu. Galva brahi vai mezokefāla, seja īsa un plata (51%), retāk iegarena (26%) vai gara (23%).”⁸ Arī sievietes raksturotas līdzīgi.

⁸ Grāvere, R. (1994) Lībieši antropoloģiskās izpētes gaismā. Lībieši. Rīga: Zinātne. 36. lpp.

Antropometriskie mērījumi Vidzemes jūrmalā 1938. gada vasarā. Foto no Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeja krājuma

“Pāles galvaskausi” no Priecumu senkapiem 2009. gadā. Jēkaba Prīmaņa Anatomijas muzeja kolekcija. Foto: Rasma Noriņa

RAKSTĪTĀS ZIŅAS PAR LĪBIEŠIEM VIDZEMĒ

Fragmentāras ziņas par lībiešiem no 18. gs. 2. puses un 19. gs. sākuma atrodamas mācītāju un baltvācu novadpētnieku atstātajos rakstos.

Patiesā izpratnē lībiešu vairs nav, jo zemnieki, kas dzīvo apvidū, kurā senajiem lībiešiem bija dzīvesvieta, ir tā sajaukušies ar latviešiem, ka viņus vairāk var saukt par latviešiem nekā par lībiešiem.

Rīgas virsmācītājs Imanuels Justuss fon Essens
(Immanuel Justus von Essen) 1769. gadā.

Viņi zemē bija pirmie, kuri pieņēma kristību, jebšu ne bez pretošanās un asins izliešanas. Tagad viņus vairs nepazīst kā atsevišķu tautu; viņi pamazām sakusa un sajaucās ar latviešiem, igauņiem un kuršiem. Visspēcīgākās paliekas satiek pie Salacas, kur viņi ir satiksmē ar citiem latviešu baznīcās un skolās; bet savā starpā viņi mājās sarunājas vecajā lībiešu valodā. Virsmācītāja kungs fon Essens Rīgā savā vēstījumā, kas kļuvis pazīstams caur Šlecera kungu, ar daudziem pamatojumiem uzskata Kurzemes piekrastē atrastos lībiešus par izklīdušiem (aizbēgušiem) Salacas lībiešiem. Varbūt viņu īpatnās valodas un dažu saglabātu vecu paražu dēļ daudzi vēl šajos apgaismotajos laikos lībiešus ir uzskatījuši par burujiem. Tagad viņu ārējā uzvedība neatrod nekādu atšķirību starp viņiem un latviešiem.

Baltvācu mācītājs, publicists un novadpētnieks
Augusts Vilhelms Hupels 1774. gadā.

RAKSTĪTĀS ZIŅAS PAR LĪBIEŠIEM VIDZEMĒ

Apvidū (Salacas draudzē) vēl atrod seno lībiešu atliekas. Viņu senā teika nesatur nekā pretišķīga: vācieši, atnākot pie Līzemes krastiem, esot izmetuši enkuru uispirms pie Salacas, tirgojušies ar iedzīvotājiem, tad uzdrošinājušies mēģināt tālāk lejup un tā gar Daugavu. Satiksmē ar kaimiņos esošā Pērnavas apriņķa igauņiem daudzi lībieši runā tīri igauņiski, bet viņu seno lībiešu valodu, lai gan tā skan tāpat kā igauņu, igauņi tomēr pilnībā nesaprot; vairāk tās izrunas dēļ nekā vārdu dažādības dēļ: visādā ziņā daži ir pat lepni uz to, ka viņi runā īpašā citiem ļaudīm nesaprotamā valodā.

Augusts Vilhelms Hupels 1774. gadā.

Senā lībiešu valoda ir gan vēl atrodama pie Salacas, bet ļaudis tajā sarunājas tikai viņu mājās; baznīcā, skolā, muižās un satiksmē ar citiem ir parasta latviešu valoda.

Augusts Vilhelms Hupels 1774. gadā.

Viņi robežojas ar igauņiem, kuriem ir brāļi, un ar latviešiem, kuru valodu un ieradumus pamazām vajadzēja pieņemt. Jau no tā var nojaust, ka šīs senās tautas Vidzemē vēl esošās paliekas savu veco valodu diezin vai ir saglabājušas pavisam tīru; to viņi vēl runā savā starpā. Ir nepateicīgas pūles gribēt viņus pilnīgi izpētīt pēc to patreizējām īpašībām: kurš var atšķirt, ko lībieši nesen ir pārņēmuši no igauņiem?

... Latvijā no viņu vecās īstās valodas vēl atrodas pēdas viņu senākajās dzīves vietās: alām, muižām, ciemiem un ūdeņiem vēl tagad ir vārdi, kurus viņiem deva lībieši; un tas ir drošākais pierādījums igauņu un lībiešu valodu tuuībai.. Tagad lībiešus pieskaita latviešiem.

Augusts Vilhelms Hupels 1777. gadā

RAKSTĪTĀS ZIŅAS PAR LĪBIEŠIEM VIDZEMĒ

No vēlākā Tērbatas Universitātes profesora **Johana Vilhelma Krauzes** (*Johann Wilhelm von Krause*, 1757–1828) atmiņām par viesošanos kā mājskolotājam ar saviem darba devējiem pie Vecsalacas barona Ferzena:

Vaicāts par lībiešiem, kas dzīvo šai novadā, Ferzens īdzīgi paskaidro, ka tie esot „viltīgāki nekā citi maitas”, izturoties augstprātīgi pret pārējiem, kādēļ viņus pārvietojo un izkliedējot; tomēr „viņu jaunieši joprojām lasās kopā un buldurē kā tītari”.

Lībiešu centienus saglabāt savas tradīcijas, kultūru, valodu un savu etnosu 19. gs. sākumā uzsvēra arī baltvāciešu ārsts un novadpētnieks **Oto fon Hūns** (*Otto von Huhn*, 1764–1832), kurš saņēma ziņas no draudžu mācītājiem. Daži fragmenti no viņa piezīmēm.

Te vēl sastop lībiešus. Tie runā viņu īpatno valodu, precas visbiežāk savā starpā un ir teicami vislabākie un visturīgākie zemnieki.

Pie Mēmciema sētām ir kāda ala, kura sastāv no viena krustvelves veida ar sānejām, un rādās, ka to ir veidojusi daba no sarkanas klinšainas zemes. Vēl tagad tur sastop māņticības pēdas, tādēļ, ka tur atrod noliktu maizi un apgērba gabalus.

No mazās, bet drosmīgās lībiešu tautas, kuras dzīvesvieta stiepās no Daugavas gar Baltijas jūras krastiem līdz Salacai un austrumos līdz Cēsīm, šajā (Salacas) draudzē sastop vēl paliekas. Satiksmē ar Pērnavas apriņķi robežojošiem igauņiem viņi runā skaidri igauņiski, bet viņu veco lībiešu valodu, kaut arī tā skan igauņiski, tomēr neviens igauņis pilnībā nesaprot. Daži izjūt lepnumu par to, ka viņi runā īpašu, citiem ļaudīm nesaprotamu valodu.

No mācītāju draudžu aprakstiem par Svētciena apkārtni. Ārsta un novadpētnieka Oto fon Hūna ziņu sakopojumā 1822. gadā.

RAKSTĪTĀS ZIŅAS PAR LĪBIEŠIEM VIDZEMĒ

Uz Mazsalacas draudzes latviešiem attiecas šāds 1822. gada materiāls:

Veci, māņticīgi zemnieki pielūdz Mājas kungu un nes Zemes mātei upuri – pirmo pienu, sviestu un olas un ap Jurģu dienu melnu gaili. Kā upurvietu viņi iežogo kādu vecu koku vai kādu tukšu mājuvietu. Tādas upurvietas viņi uzskata par ļoti svētām un tic: kurš viņām nāk pārāk tuvu, kāpj pāri žogam, brauc ar arklu pār to, nolauž kādu zaru vai grib koku apsaimniekot, tam atkal uzbruks liela nelaime, viņš pēkšņi nomirs, kļūs akls vai mēms.

Salacas lībiešu sīkstā turēšanās pie savas valodas, kultūras un etniskās apziņas izraisīja valdošo slāņu pretdarbību. Ap 18. un 19. gadsimta miju Vecsalacas draudzes mācītājs Hakels bijis tāds lībiešu valodas naidnieks, ka pat no baznīcas kanceles aizliedzis runāt lībiski un mācīt bērniem dzimto valodu.

Lībiskas izcelsmes māju vārds "Ūķi", Šņoru dzimtas mājas Duntē, Liepupes pagastā, Limbažu novadā. Foto: Lolita Ozoliņa

RAKSTĪTĀS ZIŅAS PAR LĪBIEŠIEM VIDZEMĒ

Pēc Limbažos dzimušā vācu tautības mācītāja, vēsturnieka un igauņu valodas pētnieka **Heinriha Georga Jannaus** (*Heinrich Georg von Jannau*, 1789–1869) ziņām, 1821. gadā Svētcima apkaimē dzīvojuši 264 ļaužu revīzijā ierakstīti lībieši. Ap 1825. gadu viņš apmeklēja Salacas novadu, sarunājās ar lībiešiem un uzzināto salīdzināja ar iepriekšējiem pētniekiem zināmo. Viņš noskaidroja, ka pēdējo gadu desmitā Svētcima muižas toreizējais īpašnieks 260 kompakti dzīvojošus lībiešus esot izdevis pie latviešu saimniekiem, lai ar latviešu valodas palīdzību izkliedētu un izspiestu nesaprotamo lībiešu valodu. Bet 1846. gadā Pēterburgas Keizarkās Zinātņu akadēmijas zinātnieks **Anderss Jūhans Šēgrēns** secināja:

Vēl pirms 15 gadiem lībiešiem savstarpēji vajag būt runājušiem mātes valodu samērā vienmērīgi pat muižas klaušu darbos; turpretim tagad lībiešu valodu dzird ne citādi, kā kad to zinošās izkliedētās personas ar pūlēm uzmeklē un viņus pierunā izcelties ar paslēpto zināšanu.

Savukārt mācītāja atstātajās ziņās par Lielsalacas ev.-lut. draudzi no 19. gs. 2. puses varam izlasīt sekojošo:

Ar agrāko „Sappatu” māju saimnieku Maču Lielmežu, kurš tagad ir 75 gadu vecs, šeit izmirst lībiešu valoda. Pirms kādiem 10 gadiem šeit bija vēl vairāki, kas runāja lībiešu valodu. Vēl Kurzemes krastā ap Dundagu daži veci ļaudis vēl runājot šo valodu.

No Lielsalacas draudzes baznīcas torņa lodē 1909. gadā atrastā 1857. gadā vēstījuma.

PRIECUMU SENKAPI

Vēl viena liecība par Svētupes puses lībiešiem ir Priecumu senkapi.

Tie atrodas netālu no Dišleru un Mustanču sētām, kas minētas akadēmiķa Andersa Jūhana Šēgrēna sastādītajā lībiski runājošu ļaužu dzīves vietu sarakstā.

Kapi arheoloģiski daļēji pētīti 1920., 1923. un 1929. gadā. Izrakumos atrasto senlietu vecumu raksturoja toreizējais Latvijas etnogrāfiskā muzeja direktors **Matīss Siliņš** (1861–1942):

Par visvecākām atzīstamas tā dēvējamās pakauveidīgās saktiņas, kuras var attiecināt visvēlākais uz 11. un 12. gadsimtu. Turpretim citas mantas jaunākas vai pat stipri jaunas.

Foto: Priecumu senkapi Pālē 1926. gadā

PRIECUMU SENKAPI

Apbedījumos atrastos galvaskausus anatomiski pētīja Latvijas Universitātes anatomijas profesors **Jēkabs Prīmanis**. Sava darba rezultātus viņš apkopoja un publicēja 1925. gadā Latvijas Universitātes rakstos.

Zinātnieks kā galvaskausu vecumu noteica 200–300 gadus (16.–17. gs.) un secināja:

„... Pāles galvas kausi visādā ziņā ir lielāki par igauņu galvas kausiem. Salīdzinot turpretim Pāles galvas kausus ne tikai ar igauņu, bet arī ar latviešu un lībiešu ... atrodam, ka Pāles galvas kausi stāv tuvāk lībiešiem nekā latviešiem. ... Domāju, ka Pāles galvas kausus vislabāk var uzlūkot kā tādus, kas cēlušies caur latviešu un lībiešu sajaukšanos...”⁹.

Galvaskausus sauc par *Pāles galvaskausiem*, jo kā tuvākā vieta orientācijai minēta Pāles dzelzceļa stacija, kas atradās apmēram 8 verstis no Priecumiem (~ 8,5 km).

Profesora J. Prīmaņa atskaitē ir neliela, taču nozīmīga rindkopa:

„... kāds apmēram 78 gadus vecs sirmgalvis, kurš vēl pārvaldīja lībiešu valodu, stāstīja, ka pēc viņa tēva nostāstiem šeit atrodoties senā lībiešu kapsēta.”¹⁰

Šī ir pēdējā ticamā rakstītā ziņa par to, ka 20. gs. 20. gados Vidzemē vēl kāds zinājis lībiešu valodu. Diemžēl zinātnieks neminēja ne mājas, no kurām bija šis vīrs, ne viņa vārdu vai uzvārdu.

⁹ Prīmanis, J. (1925) Pāles galvaskausi. Latvijas Universitātes Raksti. Nr. 12. 476. lpp.

¹⁰ Prīmanis, J. (1925) Pāles galvaskausi. Latvijas Universitātes Raksti. Nr. 12. 429. lpp.

SALACAS LĪBIEŠU VALODA

Agrīnos lībiešu valodas paraugus un jo īpaši baltvācu izcelsmes autoru savāktos Salacas lībiešu valodas materiālus detalizēti aplūkojuši valodnieki, somugristi, **Eberhards Vinklers** (*Eberhard Winkler*, 1955) aqun **Karls Pajusalu** (*Karl Pajusalu*, 1963), tapusi **Salacas lībiešu vārdnīca** (*Salis-Livisches Wörterbuch. Linguistica Uralica*), kas aptver visu līdz šim zināmo Salacas lībiešu valodas vārdu materiālu un satur aptuveni 1450 lemmu, vairāk nekā 3000 vārdu un 8000 gramatisko formu.

Pēc E. Vinklera domām, **Tomasa Jērna** (*Tomas Hiärne*, 1638–1678), pirmā Salacas lībiešu valodas iemūžinātāja, piezīmes datējamas aptuveni ar 1665. gadu. Latvijas Valsts vēstures arhīvā glabātā T. Jērna manuskripta oriģinālā ir iekļauti apmēram 40 lībiešu valodas vārdi, lielākoties lietvārdi. Turklāt sarakstā ir daži īpašvārdi un atsevišķi teikumi.

Savukārt viens no pirmajiem (pēc T. Jērna) par Salacas lībiešiem un viņu valodu rakstīja viens no pazīstamākajiem 18. gs. beigu humanitāro zinātņu pārstāvjiem, vācu vēsturnieks, Getingenes Universitātes profesors **Augusts Ludvigs Šlēcers** (*August Ludwig Schlözer*, 1735–1809). Viņš centās pierakstīt arī lībiešu valodas gramatikas īpatnības. Tajā laikā lībiešu centrālā dzīvesvieta Latvijas ziemeļrietumos bija vēl vairāk sašaurinājusies un atradās uz ziemeļiem no Svētupes. 1767.–1769. gadā A. L. Šlēcers ar Salacas mācītāja Johana **Konrāda Burharda** (*Johann Konrad Burchard*) palīdzību savāca ne vien Salacas lībiešu valodas vārdus, bet arī izteicienus un teikumus.

Savukārt pirmais un vienīgais iespiestā teksta paraugs Salacas lībiešu valodā, kas saglabājies, ir 1789. gadā pēc Rūjienas draudzes mācītāja **Gustava Bergmaņa** (*Gustav von Bergmann*, 1749–1814) iniciatīvas iespiesta grāmatiņa, kurā daudzās valodās tika tulkota tēvreize. Tajā tā redzama iespiesta arī Salacas lībiešu valodā, ko mācītājam teicis kāds turienes lībietis.

SALACAS LĪBIEŠU VALODA

Lielākie nopelni valodnieciski etnogrāfiskos pētījumos Vidzemes lībiešu apdzīvotajās teritorijās ir somu izcelsmes zinātniekam – valodniekam, Pēterburgas akadēmiķim **Andersam Jūhanam Šēgrēnam** (*Anders Johan Sjögren*, 1794–1855).

1846. gadā A. J. Šēgrēns apmeklēja Svētciena muižu un nopietni pievērsās lībiešu valodas un dzīvesveida izzināšanai. Brauciena mākslinieks bija tallinietis **Augusts Pecolds** (*August Georg Wilhelm Pezold*, 1794–1859), kura paziņas bija Svētciena muižas īpašnieks **Karls fon Fegezaks** (*Karl von Vegesack*) Salacas draudzes mācītājs **Teodors fon Fegezaks** (*Theodor Ludwig von Vegesack*, 1805–1878).

A. J. Šēgrēns darbu rūpīgi dokumentēja un pēc brauciena publicēja ziņojumu, kurā iestrādāja daļu savāktā materiāla: etnogrāfiska rakstura aprakstus par lībiešu sadzīvi, apģērbu, paražām, vērojumus par valodas lietošanu, pārdomas par latviešu un lībiešu valodas izplatības robežu noteikšanu, salīdzināja Kurzemes un Vidzemes lībiešu valodu un latviešu valodas ietekmi uz to. Ziņojumā viņš datēja pārvietošanos no viena pētījumu apvidus uz nākamo, norādīja svarīgākos cilvēkus, ar kuriem ticies un no kuriem ieguvis ziņas. Ļoti nozīmīgs avots ir A. J. Šēgrēna dienasgrāmata, kas rakstīta zviedru valodā no 1806. gada līdz pat zinātnieka nāvei 1855. gadam un glabājas Helsinku Universitātes bibliotēkā Somijā.

A. J. Sjögren

Somu valodnieks Anderss Jūhans Šēgrēns
(*Anders Johan Sjögren*, 1794–1855)

ANDERSA JŪHANA ŠĒGRĒNA IZPĒTĪTĀS LIECĪBAS

Anderss Jūhans Šēgrēns centās izziņāt ne tikai ar lībiešu valodu saistītos jautājumus, bet arī novēroja šīs mazās tautas sastapto pārstāvju dzīvesveidu un paražas, ko vēlāk publicēja savā ziņojumā. Viņš ļoti īsi, dažkārt tikai nosaucot, aprakstīja svētciemiešu dzīvojamās rijas, pirtis ar vasaras virtuvēm, zemkopību, lopkopību, dravniecību, dārzkopību, zveju, jūrniecību, meža darbus, jūras mēslu vākšanu, apģērbus, slimības un to ārstēšanu.

Brauciena laikā tapa arī mākslinieka **A. Pecolda zīmējumi**, kas mūsdienās glabājas Krievu ģeogrāfiskās biedrības zinātniskajā arhīvā Pēterburgā, Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā un Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā.

Pēc brauciena A. J. Šēgrēns pierakstīja 1846. gadā sastaptos 22 lībiski runājošos Svētcieņa muižas ļaudis, nosaucot viņu dzīves vietas un dažiem arī raksturojot viņu sociālo stāvokli. Tie bija pirmie un vienīgie vārdiski nosauktie Vidzemes, precīzāk – Svētcieņa, lībieši, kuri nonāca zinātnieku interešu lokā un kā vienīgie tādi zināmie palikuši līdz mūsu dienām.

Lībieši krogā. 1846. g. A. G. Pecolda zīmējums

ANDERSA JŪHANA ŠĒGRĒNA IZPĒTĪTĀS LIECĪBAS

Šis saraksts ir Vidzemes lībiešu dzimtu
vēstures pētniecības pamatā¹¹ :

Lielkuļļos (*Leelkuikul*) – saimnieks Kristis
Gīze un Jānis Ādmīdiņš (*Krist Gihse, Jahn
Ahdemiding*)

Ķirpakos (*Kirpak*) – saimnieks Juris
Feldmanis un Kristis Pļaviņš (*Jurre Feldmann,
Krist Plawing*)

Dzeņos (*Dsenne*) – saimniece Anna un viņas
māte (*Anne*); (*Mihelsoni – Rasma Noriņa*)

Pūrnavos (*Puhrnau*) – Gusts Bisnieks un viņa
sieva Anna (*Gust Bihstneek, Anne*)

Puriņos (*Purring*) – Kristis Priediņš un sieva
Anna (*Krist Preeding, Anne*)

Keguļos (*Keggul*) – saimniece un viņas māte;
(*Zīlemaņi un Zvejnieki – R. N.*)

Karās (*Karre*) – saimnieks Kristis Kariņš
(*Krist Karring*)

Alkšnotos (*Alkschnott*) – Andrejs Jirgenšons
(*Andres Jürgensohn*)

Ķulmakos (*Küllmack*) – Juris Āboltiņš
(*Jurre Ahbolting*)

Dišleros (*Dischler*) – Juris Bērziņš
(*Jurre Behrsing*)

Mustančos (*Mustanz*) – Juris Jākobsons
(*Jurre Jakobsohn*)

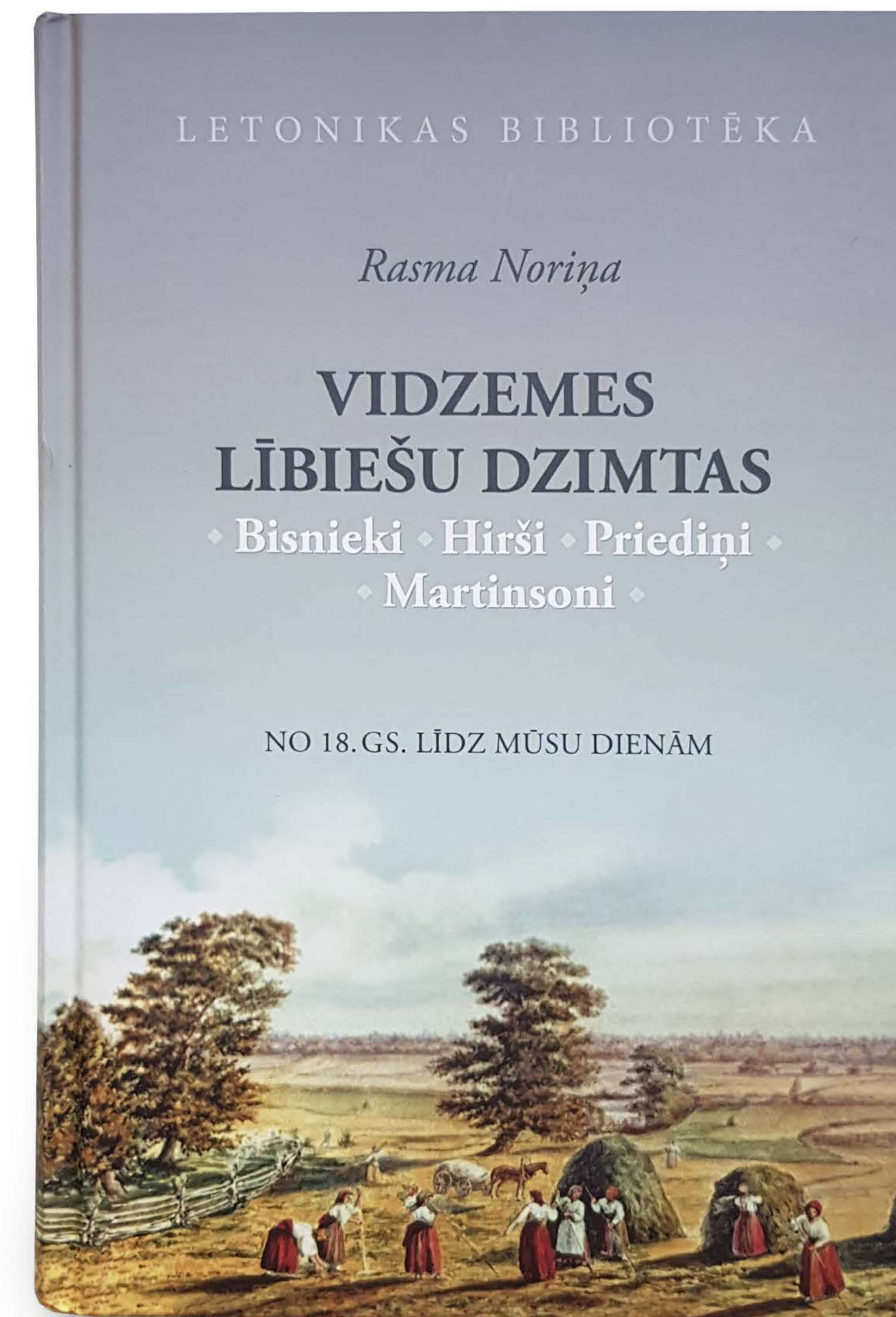
Klāvoss (*Klawe*) – Andrejs Lēniņš
(*Andres Lehning*)

Ķullēs (*Külle*) – Andrejs Ūdiņš (*Andres Uhding*)

Sprundās (*Sprunde*) – Kristis Lēniņš
(*Krist Lehning*)

Lielnoros (*Leelnohr*) – Kristis Lielnors
(*Krist Leelnohr*)

Minnikos (*Minnik*) – Gusts Kalējs (*Gust Kalleij*)

¹¹ Sjögren, A.J. (1849) Bericht über eine im Auftrage der russischen geographischen Gesellschaft während der Sommermonate des Jahres 1846 nach den Gouvernements Liuland und Kurland unternommene Reise zur genauen Untersuchung der Reste der Liwen und Krewingen. Grām.: Denkschriften der Russischen geographischen Gesellschaft zu St. Petersburg. Weimar, Bd. I, St. 16. S. 469.

CITAS LIECĪBAS PAR LĪBIEŠU VALODAS RUNĀTĀJIEM VIDZEMĒ

Par Vidzemes lībiešiem interesējās arī somu valodnieks **Ēmils Nestors Setele** (*Eemil Nestor Setälä*, 1864–1935), kurš 19. gs. 80. gados ar Lielsalacas draudzes mācītāja **Karla Šlaua** (1851–1919) palīdzību apciemoja un izjautāja iespējamus lībiešus.

Salacgrīvā (*Salismünde*) Ē. N. Setelem bijuši divi teicēji. Pirmkārt, 70 gadu vecais Pētersons, kura dzimtā vieta ir Svētciems un kura vectēvs runāja lībiski. Pēc viņa ziņām, lībiešu valodas vārdus zināja arī tā sauktā pēdējā Vidzemes lībieša Gusta Bisnieka vedekla un Pētersona māte. Otrkārt, 65 gadus vecais bijušais dzirnavnieks Roberts Dreslers apgalvoja, ka viņa tēvs Kristians Dreslers, kurš mira pēc Bisnieka 75 gadu vecumā, nedaudz prata lībiski un sarunājās ar Bisnieku lībiski, kad nav vēlējies, lai citi viņu saprot. Roberta Dreslera tēvs strādāja par dārznieku Svētcieme muižā, vēlāk bija rentnieks Annas pusmuižā netālu no Vecsalacas. Tēva miršanas brīdī teicējs bija vecāks par 28 un jaunāks par 40 gadiem.

Ainažos 55 gadus vecais Untu sētā dzīvojošais Mārtiņš Lielmežs stāstīja, ka viņa vectēva tēvs dzīvoja Sapatu sētā un runāja lībiski. Tā teicis Lielmeža vectēvs, kurš arī pats esot runājis lībiski.¹² Pētersonu cilmi no lībiešiem apstiprina Ādmīdiņu dzimtas koka pētījumi, arī Lielmežu lībisko izcelsmi pamato Lielsalacas draudzes mācītāja dokuments, kurš glabājas Limbažu muzeja krājumā. Ē. N. Seteles piezīmēs zem Kuivižu nosaukuma minēts Ansis Mārtiņsons. 77 gadus vecais Vecsalacā dzimušais Mārtiņsons bija akls. Viņa vecāmāte ir Gusta Bisnieka māsa, kuras brālis bija uzraugs Svētcieme muižā un mira pirmais. Gusta Bisnieka sieva arī bijusi lībiete, un viņi sarunājušies lībiski. Sieva nomirusi agrāk par vīru, tādēļ Bisniekam pēc viņas nāves nav bijis neviena, ar ko sarunāties lībiski.¹³ Runājot par lībiešiem Vidzemē, jāpiezīmē arī, ka ir samērā daudz liecību par to, ka vecāki cilvēki zinājuši kaut ko teikt citādā valodā, ne latviešu.

¹² Blumberga, R. (2006) *Lībieši dokumentos un vēstulēs*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 169. lpp.

¹³ Turpat.

CITAS LIECĪBAS PAR LĪBIEŠU VALODU RUNĀJOŠAJIEM VIDZEMĒ

1975. gadā valodniece **Marta Rudzīte** (1924–1996) un **Tenu Karma** (*Tõnu Karma*, 1924–2014) apkopjuši ziņas par lībiešu valodas fragmentāru runāšanu Vidzemē vēl 20. gs. sākumā. 1967. gadā studentu dialektoloģijas praksē vēsturniece M. Rudzīte satikusi Dimzu sētā dzīvojošo B. Miklāva mazdēlu Jāni Miklāvu (dz. 1891. g.), kurš atcerējās, ka vectēvs, kad bija sadzēries vai dusmīgs, esot runājis lībiešu valodā. Savu tēvu ar kādu citu nepazīstamu runājam lībiešu valodā ir dzirdējis arī kādreizējais Limbažu Teteru māju saimnieks Jānis Miķelsons. Tam bija jābūt pēc 1900. gada. Ilggadējais Limbažu skolotājs un baltologs **Eduards Ādamsons** savā referātā pieminējis, ka arī tobrīd, 1969. gadā, atrodami vecāki cilvēki, kas Limbažu apkaimē ir dzirdējuši lībiešu valodu. Papildus E. Ādamsonam bijušas ziņas par lībiešu valodu runājušiem kaimiņu pagastos. Apmēram 80 gadus vecais Pēteris Birzgals, kas cēlies no Vainižiem, pagasta otra gala, kas tiek saukts par Korbgalu, atceras, ka viņa tēvs reiz sadzēries pārradies mājās no pilsētas uz Vilišu sētu un dziedājis svešā valodā. Bērniem viņš paskaidrojis, ka tā ir veca lībiešu dziesma un ka sārmiešos (Umurgas Sārumi) kāds vīrs vēl protot lībiešu valodu. Tam bija jābūt pēc 1900. gada.¹⁴

Lībiešu valoda 19. gs. beigās un 20. gs. sākuma gados ir dzirdēta vēl Mazsalacas apkaimē. To tur ir dzirdējusi Emīļa Melngaiļa māte Elīza, dzim. Mežaka, kas ir dzimusi Sēļu pagastā.

No tā paša pagasta nācis valodnieks Jānis Loja, kas atcerējās savu tēvu kaut kādā mērā protam lībiešu valodu.¹⁴ Salacas pusē dzimuši Aina Diura (dzim. Tenisone) atcerējās, ka viņas vecāmāte Alīna Kārkliņa (dzim. Roste), brīžiem kaut ko runājusi nesaprotamā valodā, kas nebijusi igauņu. Sievietes māte Kristīne vecenīti brīžiem rājusi, bārdamās – *ak tu vec lībieš vecen*. Bijuši arī vairāki citi gadījumi, sevišķi Lauvu pusē (bij. Svētcima pagasta teritorijā), kad cilvēki stāstījuši, ka vectēvi vai tēvi, kad braukuši no krogus mājā vai bijuši jautrā prātā, dziedājuši vai šo to burkšķējuši svešā valodā. Līdzīgi stāsti arī par vecmāmiņām, kuras dziedājušas mazbērniem dziesmas vecajā lībiešu valodā.

¹⁴ Rudzīte, M., Karma, T. (1975) *Millal oli Liivimaal veel kuulda liivi keelt? Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum Tallinnae habitus*. Tallin: Valgus, 354.–356.

VIDZEMES LĪBIEŠU DZIMTU PĒTĪJUMI

Pētot Svētdiema muižas ļaužu revīziju materiālus, Lielsalacas ev.-lut. un Vecsalacas pareizticīgo draudzes metrikas, kā arī citus avotus, secināms, ka lībiešu valodas zinātāju skaits Svētdiema un Salacas pusē bija krietni vien lielāks nekā Andersa Jūhana Šēgrēna minētie 22 muižas ļaudis.

Tomēr ir neapstrīdami, ka lībiešu etniskā apziņa apsīka un valoda strauji izzuda, jo tai arvien vairāk trūka ikdienas lietošanas.

19. gs. 2. pusē lībiešu valoda pazaudēja sabiedrības sazināšanās līdzekļa nozīmi, bet etniskā apziņa sašaurinājās tā, ka tikai dažas personas apzinājās sevi kā lībieti.¹⁵

Vidzemes lībiešu ģimene
Ķeguļu sētā. Svētdiems
1846. gadā.
A. G. Pecolda zīmējums

¹⁵ Cimermanis, S. (2013) Svētdiema pagasta lībieši 1782.–1858. gada ļaužu revīziju atainojumā.
Red. R. Blumberga, T. Mekeleins, K. Pajusalu. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Rīga: Līvō Kultūr sidām.
165. lpp.

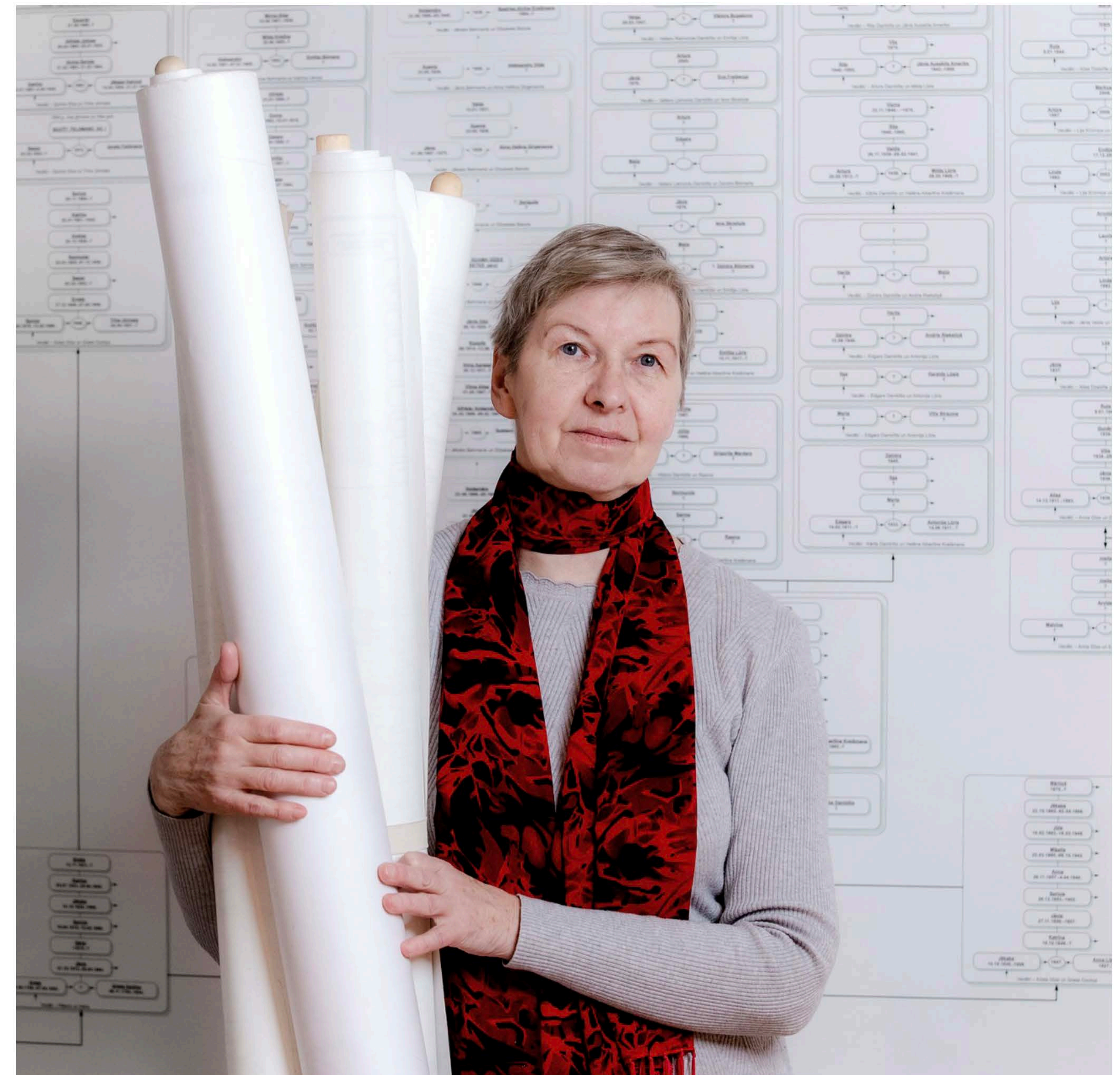

VIDZEMES LĪBIEŠU DZIMTU PĒTĪJUMI

Kā izejas punktu, izmantojot A. J. Šēgrēna atstāto sarakstu, 2001. gadā Vidzemes lībiešu dzimtas pētījumus uzsāka vēsturniece Rasma Noriņa. Šajā laikā tapuši 16 dzimtu koki: Āboltiņu-Ābolu, Ādmīdiņu, Bērziņu, Bisnieku-Priediņu-Martinsonu, Girgensonu-Jirgensonu, Feldmaņu, Gīzu, Jēkabsonu, Kalēju, Kariņu, Lēniņu, Lielnoru, Pļaviņu, Zilemaņu, Zvejnieku.

Viena – Lielmežu dzimta – izzināta, pamatojoties uz 1909. gadā Lielsalacas draudzes baznīcas torņa lodē atrastā 1857. gada vēstījumu, kas glabājas Limbažu muzejā.

Pāles Novadpētniecības muzejā var aplūkot materiālus, kas savākti un apkopoti dzimtu vēstures pētniecības procesā. Muzejs ir izveidojies kā sava veida izziņas centrs Vidzemes lībiešu dzimtu pēctečiem – dzimtu vēstures izziņāšanā, kā arī dažādu kopīgu pasākumu rīkošanā. Lielai daļai šo cilvēku, saprotot savu izcelsmi, ir izveidojusies laba kopības apziņa un lepnums par savām senajām saknēm. R. Noriņas veiktajā pētnieciskajā darbā noskaidrots arī, ka vismaz trīs dzimtās apziņa, ka senči bijuši lībieši, saglabājusies jau no paaudzes paaudzē – līdz pat mūsdienām.

Vēsturniece, Vidzemes lībiešu dzimtu pēcteču pētniece Rasma Noriņa
Pāles novadpētniecības muzejā. Foto: Agnese Zeltiņa

LATVIJĀ IEVĒROJAMI VIDZEMES LĪBIEŠU PĒCTEČI

Daudzo Vidzemes lībiešu pēcteču vidū ir virkne pazīstamu un ievērojamu cilvēku, kuri atstājuši savu devumu Latvijas zinātnē, kultūrvēsturē, sportā un citās jomās. Tiek minēta daļa no viņiem.

Āboltiņu dzimtas pārstāvji ir mākslinieks, grafikas dizaineris Valdis Celms, šķēpmetēja Anete Kociņa un Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris, 2. pasaules kara bēgļu pārcēlājs uz Zviedriju – Ēriks Tomsons.

Reinis Ādmīdiņš – žurnālists, literāts no **Ādmīdiņu dzimtas**. **Bērziņu dzimtu** pārstāv Jānis Zebeliņš – viens no izcilākajiem basketbolistiem Latvijā 1940.–1941. gadā, pēc kara volejbolists, tenisists emigrācijā Francijā un ASV.

Literātu ģimene divās paaudzēs – Fricis, Laima un Valdis Rūmnieki, dzejnieks Laimonis

Vāczemnieks un viņa meita, tulkotāja, Alda Vāczemniece, arhitekts Ivars Martinsons un viņa dēls, ķirurgs, medicīnas zinātņu doktors, koloproktologs, Aigars Martinsons, BIOR pētnieks, LU bioloģijas fakultātes lektors Māris Plikšs, arhitekts Juris Paegle, kodolfiziķis, viens no pirmās atomelektrostacijas izveidotājiem toreizējā Padomju Savienībā Edvīns Stumburs, sprintere, barjerskrējēja 20. gs. 50. gados Milda Rambeka, hokeja treneris Gints Bisenieks, tekstilmāksliniece, mašīnizšūšanas amata meistare Rudīte Grasberga (veidojusi arī 1873. gada oriģinālā Dziesmu svētku «Līgo» karoga kopiju un mašīnizšuvumu XX Dziesmu un deju svētku karogam), Juris Roberts Kalniņš – fizikas zinātņu doktors, vadošais pētnieks Inženierzinātņu institūtā "Ventpils Starptautiskais radioastronomijas centrs" ir no Bisnieku dzimtas.

Foto: Ādmīdiņu dzimtas pēcteču salidojums 2019. gada 23. novembrī Pāles kultūras namā
Ādmīdiņu dzimtas pēcteču pārgājienā pa senču dzimtas māju vietām 2021. gada 29. maijā

LATVIJĀ IEVĒROJAMI VIDZEMES LĪBIEŠU PĒCTEČI

Mūziķis Bruno Priekulis, **Feldmaņu dzimtas** pārstāvis. **Girgensonu dzimtas** pēcteči – Baiba Moļņika – UNESCO LNK ģenerālsekretāre, Kārlis Alfrēds Amandus Vītols – bijušais Latvijas Universitātes profesors, hidromehānikas inženieris, konsultējis Ķeguma HES celtniecību, un viņa dēls, inženieris, elektroinženieris Juris Vītols (strādājis Zviedrijā un citviet ārzemēs, piedalījies Asuānas spēkstacijas būvē Ēģiptē), savukārt viņa dēls Sigurds Vītols ir medicīnas zinātņu doktors Zviedrijā, darbojies pētījumos vēža ārstniecībā. Āris Fogelis bija Valmieras rajona prokurors, vēlāk – Vidzemes apgabaltiesas prokuratūras virsprokurors, aktieru dinastijas pārstāvji – Karps, Milda, Nauris, Dzintra Klētnieki un Kristīne Klētniece-Sika, Gunārs Ozoliņš – ilggadējs Limbažu slimnīcas ārsts, ķirurgs, viņa mazdēls Edgars Liepiņš ir aktiera Edgara Liepiņa dēls. Viktors Zvaigzne bijušais aktieris un režisors, Erasts Jirgensons – Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris, Vitauts Mihalovskis – Latvijas militārais atašējs no 1998. līdz 2007. g. Dānijā, Zviedrijā, Islandē, Anglijā un Nīderlandē, arī pazīstams fotogrāfs, Vera Cīrule-Silāre – bijusī Leļļu teātra režisore, Indulis Emsis – biologs un politiķis, habilitētais bioloģijas zinātņu doktors, bijušais Latvijas Ministru prezidents, ministrs, Saeimas deputāts, Anita Emse – dzejniece (viņas dzeja arī Vidzemes lībiskajā dialektā), māksliniece Ilze Emse-Grīnberga, TV žurnālists Raitis Miksons, tekstilmāksliniece, modes dizainere Gunta Vīcupa, aktrise Kristīne Krūze-Hermane.

Dzejniece, novadpētniece un pedagoģe Anita Emse savās mājās Vitrupē 2023. gada sākumā.

Foto: Lolita Ozoliņa

LATVIJĀ IEVĒROJAMI VIDZEMES LĪBIEŠU PĒCTEČI

Gīzu dzimtu pārstāv Edvīns Zariņš – mūziķis, spēlējis grupās „Dālderī”, „Dakota” u.c.

Jēkabsonu dzimtai piederīgi ir profesora Jāzepa Mediņa mazdēli Zigurds un Gunārs Tomsoni (Gunārs bija filozofijas zinātņu doktors Kanādā, Mičiganas universitātē), žurnālists Aidis Tomsons, Donāts Vancers, bijušais Latvijas armijas kapteinis.

Edgars Kauliņš, bijušais kolhoza „Lāčplēsis” priekšsēdētājs, tautā dēvētais Kauliņtēvs, ir no **Kalēju dzimtas**.

Savukārt **Kariņu dzimtu** pārstāv Zigurds Kariņš – 2018. gadā “Zelta čiekura” par mūža ieguldījumu meža nozarē saņēmējs, ilggadējs LVMI “Silava” pētnieks, kurš mežzinātnes institūtā “Silava” nostrādājis 55 darba gadus, tos veltot tehnoloģiju izpētei, mašīnu un iekārtu konstrukciju izstrādei un realizācijai. Māksliniece Lilita Līce un politiķis, Ministru prezidents no 2019. līdz 2023. gadam – Krišjānis Kariņš.

Foto: Kalveļu ģimene no Gīzu dzimtas Pāles novadpētniecības muzejā pie sava dzimtas koka 2022. gada 6. augustā

LATVIJĀ IEVĒROJAMI VIDZEMES LĪBIEŠU PĒCTEČI

Lēniņu dzimtai pieder Elga Melne – Latviešu Folkloras krātuves pētniece, Trīszvaigžņu ordeņa kavaliere, un Baiba Jansone – LU Medicīnas fakultātes Farmakoloģijas katedras vadītāja, vadošā pētniece un profesore, kuras pētījumu lokā ir Alcheimera slimība.

Lielnoru dzimtas pārstāve Marga Živitere bija ekonomikas zinātņu docente, profesore, Informācijas sistēmu menedžmenta augstskolas rektore.

Pļaviņu dzimtai piederīga ir Inga Šnore – TV žurnāliste, Trīszvaigžņu ordeņa kavaliere, bet Juliuss Erhards no Zīlemaņu dzimtas bija tālbraucējs kapteinis, viens no Ainažu jūrskolas skolotājiem.

Zvejnieku dzimtā pazīstami ir Rūta Noriņa – bijusī Nopelniem bagātā ārste, ginekoloģe, Dace Pāže – Latvijas Mākslas akadēmijas pasniedzēja un stājglezniecības restauratore, Ēriks Ozols – ārsts, traumatologs, aktieris Andris Bulis un tekstilmāksliniece Dace Grasmāne.

Foto: Lielmežu dzimtas koka atvēršanas svētki Limbažu muzejā 2012. gadā

VIETVĀRDI UN APVIDVĀRDI

No senās senču valodas līdz šodienai saglabājušies vairs tikai vietvārdi un dialekts Vidzemes lībiešu apdzīvotajā Metsepoles teritorijā mūsdienās dzīvojošo ļaužu valodā.

Liela daļa vecākās paaudzes, kas no bērnības runājusi visai ekonomiskajā valodā, jau aizgājusi mūžībā. Tomēr šur tur vēl varam dzirdēt īso, aprauto vārdu (bez galotnēm un īsiem patskaņiem) skanējumu, lietvārdu lietojumu pārsvarā vīriešu dzimtē un interesantus apvidvārdus, kas lietoti no seniem laikiem.

Kā piemērus varētu minēt – *čorka* 'mitra, ūdeņaina vieta', *konna* 'varde', *roidi* 'gruži, netīrumi', *kunči* 'lucīši', *urga* 'maza upīte', *zutiņi* 'nēģi', *lūkat* 'skatīties', *sonns* 'auns', *vanga* 'zema, pārplūstoša pļava upes malā', *pēkš* 'elpa, dvaša', *pemps* 'sapuvis koks', *meņģi* 'rotaļlieta' u. c.

[FAKTS]

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta izveidotajā apvidvārdu interneta vietnē <https://apvidvardi.lu.lv/> ir atrodams ļoti daudz Vidzemes lībiskajā kultūrtelpā pierakstītu apvidvārdu, īpaši no Pāles un Vilķenes pagastiem.

Daudzu toponīmu pamatā ir lībiešu *ūrga* 'strauts'. Vidzemē par urgām tiek dēvētas nelielas upītes.

Piemēram, Urga – Igēses pieteka Braslavas pagastā, Lielurga, Mazurga – upītes Vitrupes pagastā, tautā sauktas arī par Lielupīti un Mazupīti, Pučurga – Briedes pieteka, netālu no tās ietekas Burtnieku ezerā, Ķidurga – Ķīšupes pieteka Vidrižu pagastā. Šī sakne izmantota arī vietvārdos – Lēdurga un Umurga – pagastu nosaukumi, Mudurgas – mājas vārds Lēdurgā, Linurgas, Mellurgas – Mērniekos, Mazurdziņas, Mežurgas – māju vārdi Pāles pagastā u.c.

Cita, plaši sastopama vārda sakne, kas radusies no lībiešu *ķula* 'ciems', ir *kul*. Te minami piemēri tieši ciemu un mazāku apdzīvoto vietu nosaukumos: Ikšķile, Puikule, Kuiķule, Lemškule, Jērkule; vecie ciemu nosaukumi: Pāle – Sepkule, Šķirstiņi – Napkule, Ārciems – Erkule u.c.

VIETVĀRDI UN APVIDVĀRDI

Korģenē tiltu pāri Korģītes upei (arī tās nosaukums cēlies no lībiešu valodas, jo Salacas lībiešu vārdnīcā redzamais vārds **korg** ir ar nozīmi 'augsts') kādreiz sauca par Audas tiltu (**auda** 'bedre, caurums').

Ir vēl daudz tādu veco vietvārdu, kuri vēl prasa darbu, lai tos izskaidrotu. Jau šo vārdu skanējums liecina par lībiešu valodas klātbūtni. Virkni no tiem varam atrast vai ikkatrā pagastā bijušās Metsepoles teritorijā. **Ainažu un Mērnīeku pusē** – Pelmes, Irnumi, Kanišas, Pīetes, Kormežs, Randgals, Kokas, Punči, Punčuri; Salacas – Kuiviži, mājvārdi ar izskaņu **-unka** un **-aģi** – Unkas, Jaununkas, Ceikukas, Vecaģi, Jaunaģi, arī Ridāji, Tuiskas, Perci, Ceikunka, Jemekle, Zonepe, Sapati, Viļči, Kliķis, Primma; **bijušajā Svētdiema pagastā** – Ķelderi, Ķeguļi, Ķirpaki, Ķilzumi, Kardes, Lipas, Tošēni, Kadagi, Vangas; Ķirbižos: Kannieki, Ķiberi, Pētes, Padjelga, Pīetes, Lemšas; **Pāles pagastā**: Alumi, Segrumi, Ķemši, Virtakas, Puksis, Pilkas, Ķori, Pankas, Kadagi, Karvas, Ķemši, Laveri, Sucēni; **Limbažu apkaimē**: Rēķi, Pulkas, Sleikas, Bunkšas, Branči, Naglūži, Sudmači, Samši, Vankuļi, Urakši, Paldadži, Langači, Kaipagi, Viekaži, Pennes; **Liepupes pagastā**: Ķīklejas, Kumpāni, Kangari, Kaņģi, Lembuži, Pančaki, Podali, Šabraki, Pempari, Porkas, Nuguļi, Noricas, Prinkas, Pidas, Vārzas, Tiegaži, Vainiži; **Umurgas apkārtnē**: Ķeņi, Rimači, Ķērpas, Piļļi, Unkšas, Paukas, Roperbeki; **Pociema pagastā**: Aišēni, Ķiguļi; **Ungurpils apkaimē**: Rēzas, Zelles; **Alojas apkaimē**: Bunkas, Garandžas, Musleti; **Staiceles un Rozēnu apkaimē**: Pužas, Kodāji, Limšēni, Ūpšas, Pīģēni u. c.

Niedrāju-Pilkas purvs Pāles pagastā 2019. gada janvārī. Foto: Lolita Ozoliņa

VIDZEMES LĪBISKĀ KULTŪRTELPA

VIDZEMES LĪBISKĀ KULTŪRTELPA

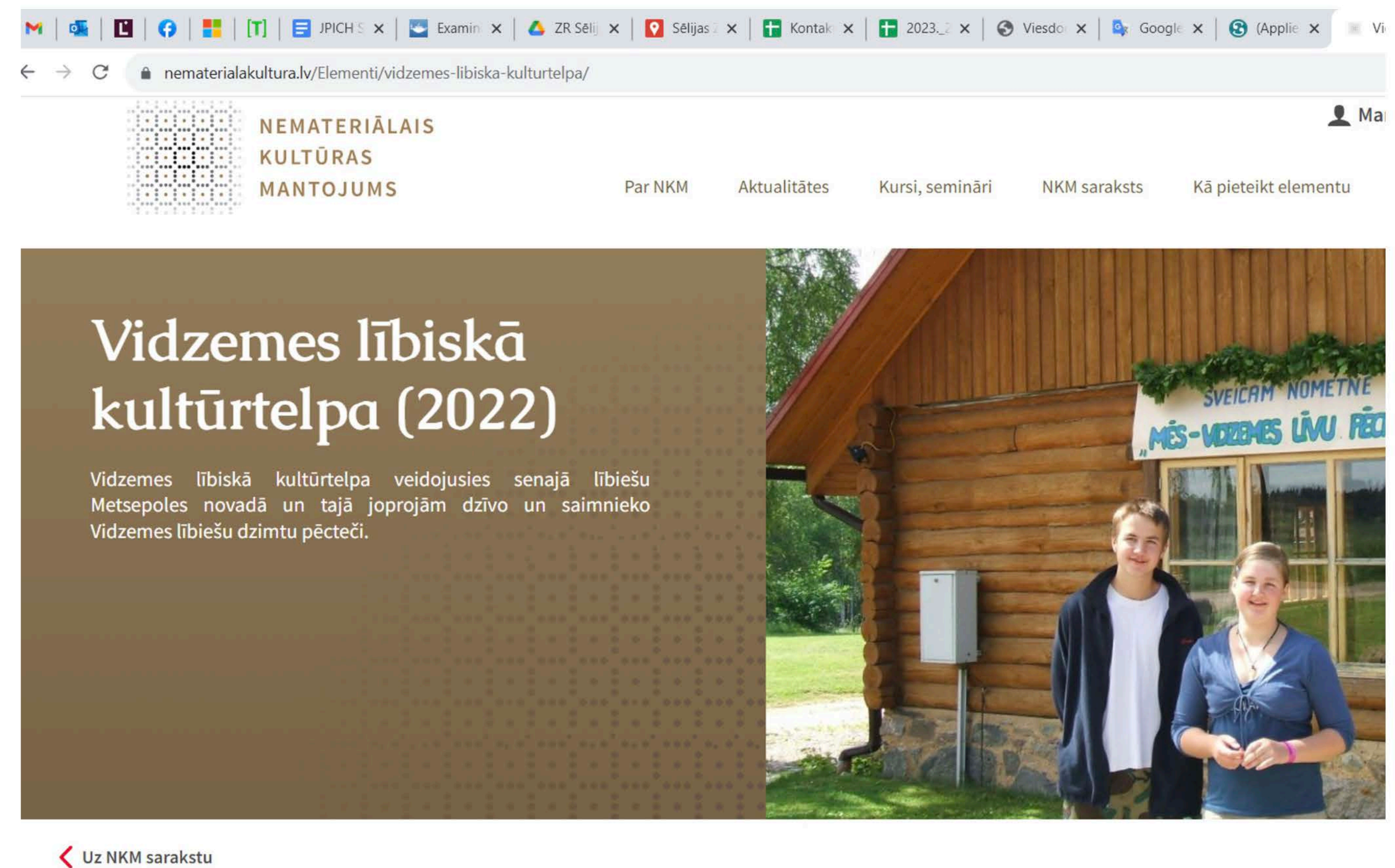
Limbažu novads
Siguldas novads
Lēdurgas pagasts

Vidzemes lībiešu kultūrvēstures liecības un izpausmes mūsdienu Ziemeļrietumu Vidzemes teritorijās – Limbažu novadā un Lēdurgas pagastā Siguldas novadā

Vidzemes lībiskās kultūrtelpas pamatā ir latviešu valodas Vidzemes lībisko izlokšņu areāls. Vidzemes lībiskajā kultūrtelpā, kuras pirmsākumi saistāmi ar Metsepoles lībiešu apdzīvoto teritoriju, joprojām dzīvo un saimnieko Vidzemes lībiešu dzimtu pēcteči. Vidzemes lībiskajā kultūrtelpā raksturīgas arīdzan tādas nemateriālā kultūras mantojuma izpausmes kā gadskārtu atzīmēšana, saimniekošanas veids, kurā saglabājusies cieša saikne ar dabu, darba un sadzīves tradīcijas, kā arī mākslinieciskas iezīmes un izpausmes dzejā, vizuālajā un lietišķajā mākslā.

[FAKTS]

2022. gada nogalē Vidzemes lībiskā kultūrtelpa tika iekļauta Latvijas Nacionālajā nemateriālā kultūras mantojuma sarakstā.

[Uz NKM sarakstu](#)

Vidzemes lībiskās kultūrtelpas saturs Latvijas Nacionālā kultūras centra interneta vietnē:

<https://nematerialakultura.lv/Elementi/vidzemes-libiska-kulturtelpa/>

VIDZEMES LĪBISKĀS KULTŪRTELPAS VEIDOTĀJI

Vidzemes lībisko kultūrtelpu veido vidzemnieki, kuri apzinās savas lībiskās saknes, mūsdienās dzīvo galvenokārt Svētupes un Salacas krastos – Pālē, Viļķenē, Svētcimā, Salacgrīvā un Staicelē.

Vidzemes lībiešu identitātes apziņā nozīmīgi ir vēsturnieces **Rasmas Noriņas** genealógiskie pētījumi par Vidzemes lībiešu dzimtām, kuru pamatā ir 1846. gadā somu valodnieka **Andersa Jūhana Šēgrēna** (*Anders Johan Sjögren*, 1794–1855) **dokumentētās liecības par 22 cilvēkiem no 16 Svētcima muižas un tās apkārtnes ģimenēm.**¹⁶ No tām vismaz piecas – Dišleri, Kuiķuļi, Ķirpaki, Ķuļļi, Sprundi – atradās tikai kādus 10–12 kilometrus no Rozēnu pagasta (mūsdienās – Staiceles pagasts) robežas. Ap 1820. gadu Svētcima pagastā vēl kompakti dzīvoja ap 260 lībiešu, kurus muižas īpašnieks izdevis pie latviešu saimniekiem, lai ar latviešu valodas palīdzību izkļiedētu un izspiestu nesaprotamo lībiešu valodu.¹⁷ Šo dzimtu pēcteči uzskatāmi par Vidzemes lībiešu kultūras mantojuma kopienas kodolu. Lībiskajai kultūrtelpai Ziemeļrietumvidzemē piederīgi ir arī cilvēki, kas mūsdienās dzīvo bijušā Metsepoles novada teritorijā un kuru ikdienas saziņā ir

raksturīgas lībiskā dialekta izloksnes. Vidzemes lībiskās kultūrtelpas veidotāji ir cilvēki, kas interesējas par lībiešu kultūru, vēsturi, valodas izloksnēm, kā arī amatnieki, izglītības un kultūras darbinieki, ar novadpētniecību un tūrismu saistīti ļaudis.

Tie ir kopienas pārstāvji, kas dzimuši un auguši vidē ar lībiskajām kultūras iezīmēm (valoda, tradīcijas u. c.), izprot tās nozīmīgumu, jūtas tai piederīgi neatkarīgi no savas dzīvesvietas.

Cilvēki apvienojušies kopīgu interešu vadīti, lai saglabātu identitāti, piederības sajūtu dzimtajai vietai, kultūras, un dabas vērtības.

Tos vieno atbildība par kopējo dzīves telpu, interese par somugru tautām, vēlme apzināt, pētīt, saglabāt un popularizēt nākamajām paaudzēm kultūras mantojumu, uzsverot Salacas lībiešu valodas (Vidzemes lībiešu valodas) nozīmi.

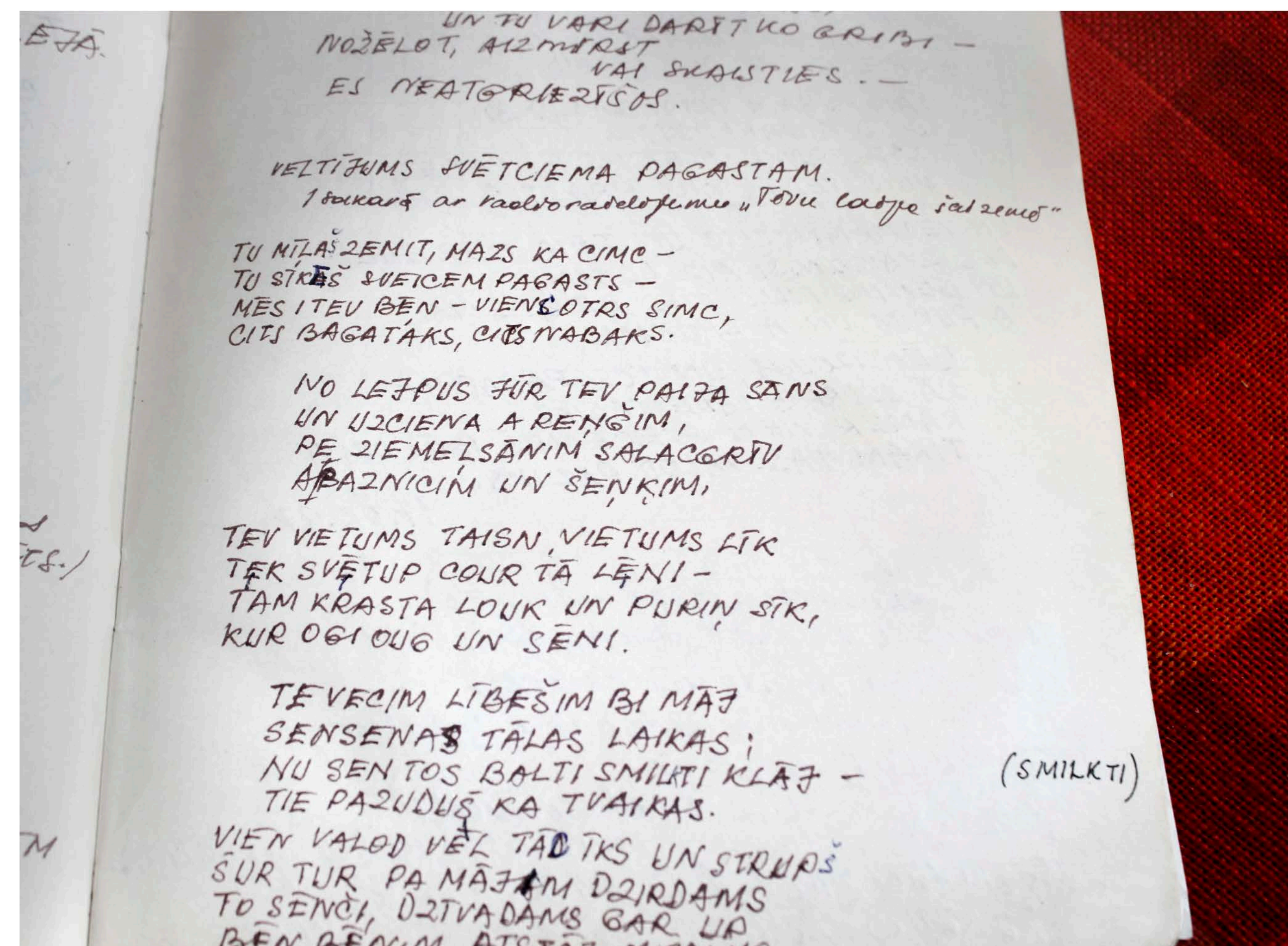
¹⁶ Noriņa, R. (2018). Vidzemes lībiešu dzimtas. No 18. gs. līdz mūsu dienām. Rīga: Zinātne.

¹⁷ Cimermanis, S. (1999) Salacas krastos, kad te vēl lībieši dzīvoja. Publikācija *Latvijas Vēstnesis*, 01.04.1999., Nr. 104/105. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/23354>

VIDZEMES LĪBISKĀS KULTŪRTELPAS VĒRTĪBAS

Lībiskā dialekta Vidzemes izloksne

Vidzemes lībiskās kultūrtelpas raksturīgākās vērtības ir ikdienas saziņa lībiskā dialekta Vidzemes izloksnēs, tai skaitā joprojām saglabātie lībiskas izcelsmes vietvārdi Ziemeļrietumvidzemes ainavā. Lībiskā dialekta Vidzemes izloksnēm raksturīga vārdu galotņu noraušana, vīriešu dzimtes un darbības vārdu lietošana tagadnē. Tā sauktās "ekonomiskās" valodas savdabība Ziemeļrietumvidzemē veidojusies daudzu gadsimtu laikā, saglabājot iezīmes un liecības par savstarpējām attiecībām starp somugru tautām un baltiem. Mūsdienās lībiskā dialekta Vidzemes izlokšņu atpazīstamība ikdienas sarunās apliecina identitātes nozīmi kopienā un ārpus tās, kā arī saglabā mutvārdu tradīcijas un izpausmes. Vēstures gadsimtu ritumā Vidzemes lībieši ir saplūduši ar latviešiem un citu etnosu piederīgajiem tai skaitā ar igauņiem, par ko liecina apvidvārdu, vietvārdu, pat seno vidzemnieku uzvārdu izcelsme un fonētiskais skanējums.

Anitas Emses dzejolis "Veltījums Svētciena pagastam". Foto: Lolita Ozoliņa

VIDZEMES LĪBISKĀS KULTŪRTELPAS VĒRTĪBAS

Vidzemes lībiešu dzimtu pēcteči

Vidzemes lībiešu identitātes apziņa un uzturēšana, bet primāri katra indivīda seno sakņu apziņa un spēja uzturēt lībiskās piederības saikni ar savu izcelsmes vietu un citu dzimtu lībiešu pēctečiem.

Vēsturnieka Saulveža Cimermaņa (1929–2022) iedvesmota, 2001. gadā Rasma Noriņa aizsāka Vidzemes lībiešu dzimtu pētījumus, kas šobrīd veido dzīvāko no Vidzemes lībiskās kultūrtelpas tradīcijām – Vidzemes lībiešu dzimtu pēcteču salidojumus, kas rosina apzināties lībisko piederību, stiprina gan vietas identitāti un vienlaikus plašākā sabiedrībā popularizē un vairo zināšanas par lībisko mantojumu Ziemeļrietumvidzemē.

Zvejnieku dzimtas koka atklāšanas pasākums 2019. gada 2. novembrī Pāles kultūras namā

Vidzemes lībiešu pēcteču saiets 2014. gadā. Foto: Valters Korālis

Vidzemes lībiešu pēcteču saiets 2018. gadā

VIDZEMES LĪBISKĀS KULTŪRTELPAS VĒRTĪBAS

Jaunrade – dzeja un atdzejojumi Salacas lībiešu valodā un lībiskā dialekta Vidzemes izloksnēs.

Vidzemes lībisko kultūrtelpu bagātina **folkloras, pārmantoto amatniecības prasmju un tradicionālo zināšanu saglabāšana.**

Daiļliteratūras rakstīšana un publicēšana Salacas lībiešu valodā un lībiskā dialekta Vidzemes izloksnēs, piemēram, **Ķempju Kārlis** (īstajā vārdā **Karls Pajusalu** (*Karl Pajusalu*, 1963) – trīs dzejas grāmatu autors vai līdzautors, vienīgais dzejnieks pasaulē, kurš rada dzeju Salacas lībiešu valodā.

Savukārt **Anita Emse** (1924), dzejniece, lībiešu kultūrvēstures mantojuma glabātāja, raksta lībiskā dialekta Svētdiema izloksnē. Dzejas krājums "Saknes" izdots 2014. gadā.

Somu dzejnieces **Heli Lāksonenas** (*Heli Laaksonen*, 1972) daiļdarbus atdzejo **Gundars Godiņš**, izmantojot lībiskā dialekta Vidzemes izloksnes.

Jaunākā dzejnieka Ķempju Kārļa dzejas grāmata. Ķempi Kārl. (2023) "Ēzkyrdiz vīzd" ("Tuvības vārdi" / "Lāheduse viisid"). Tartu-Rīga:Starptautiskā Lībiešu draugu biedrība.

IZMANTOTIE LITERATŪRAS AVOTI:

Auns, M. (1994) *Lībieši rakstīto avotu ziņās (līdz 13. gadsimtam)*. Lībieši. Rīga: Zinātne, 7.–14. lpp.

Auns, M. (2017) *Limbažu pilsēta un mikroreģiona saimnieciskā telpa un apdzīvotība Hanzas periodā*. LŽ ZA 2008.

Blumberga, R. (2006) *Lībieši dokumentos un vēstulēs*. Rīga: LVI apgāds, 15.–27. lpp.

Cimermanis, S. (2003) *Ar lībiskām asinīm un lībisku vārdu Rietumvidzemē*. Latvijas Vēstnesis, Nr. 133.

Cimermanis, S. (1996) *Vidzemes lībieši nevēlējās izzust. Dabas un vēstures kalendārs*. Rīga: Zinātne, 81.–86. lpp.

Cimermanis, S. (1998) *Par lībiešu saplūšanu ar latviešiem: jautājuma izzināšanas ievirzei*. Latvijas Zinātņu Akadēmija Vēstis. A. daļa. Nr. 3. 21.–38. lpp.

Cimermanis, S. (2003) *Svētciema pagasta lībieši 1782.–1858. gada ļaužu revīziju atainojumā: Pētījuma ievirzei*. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A. daļa. Nr. 5./6. 139.–140. lpp.

Cimermanis, S. (2013) *Svētciema pagasta lībieši 1782.–1858. gada ļaužu revīziju atainojumā*. Red. R. Blumberga, T. Mekeleins, K. Pajusalu.

Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra. Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 149.–168. lpp.

Dunsdorfs, E. (1944) *Lielais mēris Latvijā*. Nākotne, Nr. 3.

Grāvere, R. (1994) *Lībieši antropoloģiskās izpētes gaismā*. Lībieši. Rīga: Zinātne, 34.–51. lpp.

Grīntāls, R. (2013) *Lībiešu valoda jauno laiku pirmajos gadsimtos*. Red. R. Blumberga, T. Mekeleins, K. Pajusalu. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 255.–265. lpp.

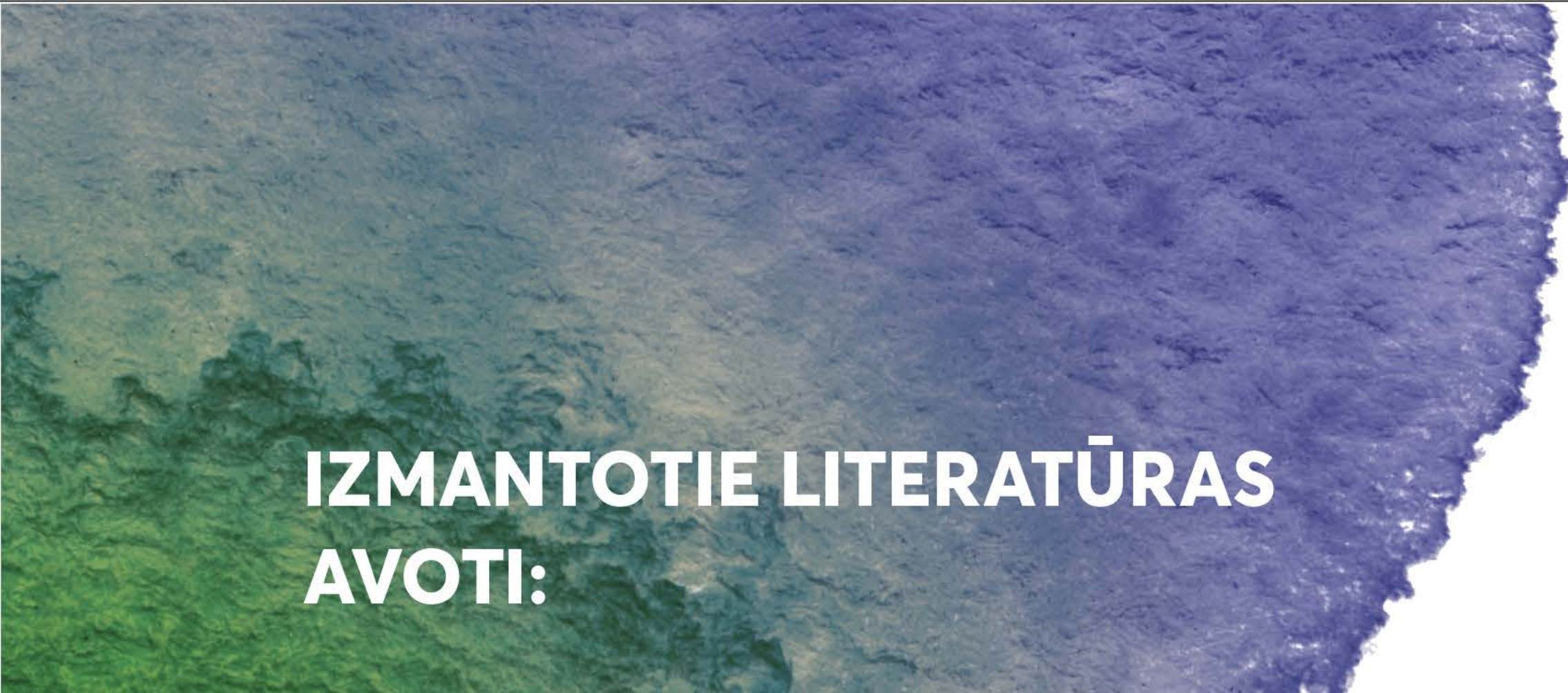
Latvijas Arheologu biedrības mājaslapa. Pieejams: <https://www.arheologubiedriba.lv/blog/2023/1/9/latvijas-arheoloiskais-pieminekis-2023-gad-svtupes-lbieu-upuralas>

Lībiešu kultūras, valodas un vēstures portāls <http://www.livones.net/lv>

Mežulis, A. (1989) *Somu-ugru cilšu pēdas Ziemeļrietumvidzemē*. *Liesma*, Nr. 93.

Noriņa, R. (2018) *Vidzemes lībiešu dzimtas no 18. gs. līdz mūsdienām. Bisnieki, Hirši, Priediņi, Martinsoni*. Rīga: Zinātne, 9.–19. lpp.

Pajusalu, K. (2013) *Salacas lībiešu valoda*. Red. R. Blumberga, T. Mekeleins, K. Pajusalu. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 287.–301. lpp.

IZMANTOTIE LITERATŪRAS AVOTI:

Prīmanis, J. (1929) *Pāles galvaskausi*. Latvijas Universitātes Raksti. 12. sēj. 429.–480. lpp.

Raksts *Arheologi atklājuši nezināmu ciemu pie Svētupes*.

Pieejams:

<https://lasi.lv/latvija-pasaule/novados/arheologi-atklajusi-nezinamu-ciemu-pie-svetupes.2468?fbclid=IwAR2ANWBPQ-44amVquaJso2tBCu2AmFM5SXTA0odYPa-IYMewzKKJCQLaLAU>

Rudzīte, M., Karma, T. (1975) Millal oli Liivimaal veel kuulda liivi keelt? *Congressus tertius internationalis fenno-ugristarum Tallinnae habitus* 17.–23.

Tenisons, Ē. (1994) *Arheologu domas par lībiešu izcelsmi*. Lībieši. Rīga: Zinātne, 16.–32. lpp.

Urtāns, J. (2000) *Svētupes Lībiešu upuralas arheoloģiskās izpētes rezultāti*.

Lībiešu gadagrāmata 2000. Rīga: Lībiešu krasts, 14.–26. lpp.

Winkler, E., Pajusalu, K. (2009) *Salis-Livisches Wörterbuch*. Tallin: Linguistica Uralica.

Zemītis, G. (2013) *Lībieši. Senākā vēsture (10.–16. gadsimts)*.

Red. R. Blumberga, T. Mekeleins, K. Pajusalu. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 95.–131. lpp.